

સાગર અને નાવ
કિશોર રાવળ

શબ્દરીનાં બોર
વેદનાં
કોકિલા રાવળ

કલાપી

કિતાબો ઈશ્કની ખોળીઃ ઉથાયાં પ્રેમનાં પોથાં;
વિષમ છે તંબ પ્રીતિનાઃ વિકટ છે ર્નેહ રસ્તા ત્યાં!

મને એ કાંટાથી બહુ મહોબ્બત થઈ
મને એ કાંટાથી રૂદન કરતાં લખુંત મળી
અરે ચોડ્યા હૈયે, જિગર ચીરતાંથે નવ ડર્યો
હવે તો કાંટાથી મુજ છદ્યનું બંધન કર્યું:

સુન્દરમ્ભ

તને મેં જંખી છે-
યુગોથી ઘઘેલા સહરાની તરસથી-
શાંતિ, વ્હાલાં, રૂદન નહીં બુઝી હુઃખતણી

બાલમુકુંદ દવે

હાથમાં વેંતનો ગૂરતો પાવો
કેમ રે કાળ અનંતને ગાવો?

વિજોગની ધખધખતી આપણા તથાં આકરી ધૂણી!
જુગ જુગ તોયે રવ્યા વિખૂટા, હશે તપસ્યા ઉણી!

જ્યંત પાઠક

આવનારાં બધાં જાયે 'આવજો આવજો' કહી
એકક્રિ ઉરને કોઈ 'ચાલ' કહેનાર છે નહીં

વેદનાથી બળી ખાખ થવું ના, ધૂંધવાવું છે:
ભસ્મરાણિ નહીં મૂકી, ધૂપનો ગંધ થાવું છે.

વાડે ભારે પારિજીત
નંદનવન વિરહે રોતું
ટ્યુ ટ્યુ આખી રાત!

જે હુઃખનું કુઈ નામ નહીં તે કેમ કરી કહેવું?
નામ વગરની નદીઓને તો છાનામાનાં વહેવું
વસ્તર નીચે અસ્તર જેવું હુઃખ દબાવી રહેવું.

કિશોર રાવણ

જ્યંત મહેતા

જ્યંત, ગ્રણ અક્ષરની માળા
જેમાં અઢી મણકા
પ્રેમના-
જો ખૂટે કે તૂટે
તો અડધાનો શું અર્થ?

એક ગવાહી મકરંદ દવે

નથી કોઈ મુલ્કનો વતની રહ્યો હું
ભટકતો રહ્યો છું આ દુનિયામાં રાહી

બન્યો બાદશાહોને મન બદગુમાની
તુરંગોમાં નાખ્યો તો લાગ્યો તબાહી

મને ક્યાંક રખુની ટોળી મળી તો
થયું ભાઈબંધી જીગરજાન જામી

ખલે હાથ મૂકી અમે સાથ ચાલ્યા
કદમ લડખડ્યા તો ગયું કોઈ સાહી.

અહિ પંડિતાઈનું મહંદું છે નક્કી
નહીં તો દલીલોની બદબૂ ન આવે

જરા લાવ ઘાલી ભરી જિંદગીની
જરા ખોલ ધીમેથી ઢળતી સુરાહી

તમે કેટલાં નામ ગોખી શકો છો
લો, ગોલોક વૈકુંઠ તેલાસ કેવળ

અમે તો ગમે તેમ ધૂળે રમી આ
ધરાને ધરાશાર ચાહી તે ચાહી

મને મોતનો ઊર બતાવી બતાવી
તમે ખૂબ મનમાની ખડકી સજાઓ

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક

કિશોર રાવણ

સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૨

૧૮

૫

	ખુદાકી કસમ માફ કરવા થશે બસ મને એક તરણાની લીલી ગવાડી
--	--

	<h3>કેટલાક શેર ગિરિશ વૈદ્ય</h3> <p>એક પછી એક શૂન્યો છેદતો જાઉ છું કરોડો, લાખોમાંથી 'એક' પામતો જાઉ છું</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ હિસાબમાં મને કોઈની મહોષ્ભતનું પાનું મળતું નથી ને જીવવાનું મને કોઈ ગિરિશ, બહાનું નથી મળતું ■ જીવન નથી, જીવવાનું બાકી છે શરીર ગયા છે ઊભરા, ઊકળવાનું બાકી છે ■ મળું કાલે તો ધૂળ થઈને મળું આવા ઓજે કે બિલેલ કૂલ થઈને મળું
--	---

	<h3>કેટલાક હાઈકુ પ્રતીક મહેતા</h3> <p>આપણો પ્રેમ પુષ્ય ઉજ્યું તો ખરું, ઉઘડ્યું નહિ!</p> <p>જનાવરોએ જંગલમાં બનાવ્યું માણસઘર</p> <p>તારી યાદોને ઉછેર્યો કરું છું આંસું સીચીને.</p>
--	--

હૂરતી ગજલ

કિશોર મોદી

આપડી હિસ્ટરી નખેતર છે
હાત પેઢીનું કઉ ઉખેતર છે.

કેમ તોફાની છે આ પોઈરો!
કે જનમનું કયું નખેતર છે?

હો હુયાણી હમીએ આ વાર્તા,
હાવ વંઠલું એક વેતર છે

છૂંટું તો બેઉને લો ખેતરનું
પણ નથી; ખાલી વચ્ચાં તેતર છે.

આખું રિલ રેબળેબ છે કિશોર
આજ માસ્તરને હાથ નેતર છે.

હવે ક્યારે??

રૂપા દવે

કેટલીક વાર માત્ર 'વાર' હોય છે તો તે પ્રવેશ કરવાની...
બારણાં ઠાલાં જ દેવાયાં હોય છે. જરાંક સ્પર્શો...
ને ઊંઘી જાય અને લીતર આપણા સ્વાગતની તમામ
તૈયારીઓ થઈ ચૂકી હોય છે!

ટોડું ચોડીને બેથ તગતગતી આંખ
ઠાલાં દીઘાં ડૈયાનાં કમાડ
બારણે ટકોરા બે'ક પાડો જો રાજ,
હું તો આયખું દર્દિને ઓવારં!

સુદ્ધાની કેડીને લીંપીગુંધીને

કિશોર રાવણ

માંછી ઝંખનાની ઓકળિયું પાહું,
પગલું એકાદ તમે પાડો જો રાજ,
મારે ફૂલ થઈ ચરણો ચેપાતું!

અંતરની અત્તરિયા મહેકના દઉ બેસણાં
ને વહાલપનો વિંઝ્ઝો ઢાણું,
બેસો ઘરીક મારા રામ બનીને જો
શબરી થે બોર, સ્નેહકરા, બે ચખાહું!

બીજું કેં નંઈ, બસ! બોલ બે'ક મીઠેરા
ટહુકો થે બેરી લઉ આભ,
ટેરવે કૂટે આ સિતાર લઈ રણજણતી
અંતરની આરતને ગાઉ!

જાણ ઝુહાર, હવે કરશો ના વાર
દિયો શમણા હડિકતને જોડી,
સરવા કરીને કાન પદરવ સૂષ્ણવાને
બંધ આંખે ઉજાગરો લઉ ઓઢી.

બેઠી છું આજ મારા મનની મફૂલીમાં
રગરગમાં એક જ પોકાર,
હવે બારણે ટકોરા કચારે દિયો છો રાજ,
ઠાલાં દીધાં હૈયાના કમાડ!

પિયુ-પ્રીતનો રંગ

વર્ષા દાઢી

પ્રીતના રંગે રંગાઈ છું આજે
બ્હાવરી બ્હાવરી થઈ છું આજે.

પ્રીતનાં આંજણ આંજણ છે આંખુંમાં
લહેરાય છે પ્રેમનો સાગર આંખુંમાં આજે.

અધરો પર રચાયા છે પ્રેમના સુંદર કાવ્યો
શોધવા નીકળી છું પિયુને પ્રેમવનમાં આજે.

પાનેતર ઓફાનું છે પિયુના નામનું
મહેંદી રંગ ચઢાવવો છે મુજ હસ્તોમાં.

ખણ ખણ થાય છે મનના કંગન
રૂમણુમ રૂમણુમ જાડકે છે મનના ઝાંઝર આજે.

પ્રીતના રંગે રંગાઈ છું આજે

	બાળરી બાળરી થઈ છું આજે.,
--	--------------------------

મેઘાણી

ગની દહીવાળા

(જવેરયંદ મેઘાણીના દેહાંત વખતે ગની દહીવાળાએ ગજલની જબાનમાં

પોતે અનુભવેલી વેદના દર્શાવી તેમનો કસબ દેખાડ્યો છે.)

અજબ સાહિત્યનો પીરસી ગયો રસથાળ મેઘાણી!
નવી શૈલી, નવા છંદો, નિરાળા ઢાળ, મેઘાણી!

હવે હે, ખોરલા! તારો અખાકી કંઠ કર્યાં મળશે!
કવનનાં વૃક્ષ પર ખાતી છે તારી ઢાળ, મેઘાણી!

સ્મરણમાં નિત નવા લેબાશમાં હું જોઉં છું તુજને,
કદી સાફો, કરી વાકડિયા તારા વાળ, મેઘાણી!

કદી અંધારમાં 'ઈન્સાનિયતનાં દીવડા' આધ્યા,
કદી 'ધરતીનું ધાવણ' દઈ ઉછેર્યા બાળ, મેઘાણી!

વગાડી તેં નજાકતથી કદી 'ટાગોરની વીજા'
સરળતાથી સુણાવ્યા ચારણોના ઢાલ, મેઘાણી!

અચાનક તેં સભામાંથી ઉઠીને ચાલવા માંડ્યું,
બધા શ્રોતાઓને હૈથે પડી ગઈ ફાળ, મેઘાણી!
'ગાતાં ઝરણાં' માંથી

વાંસળીમાં

પુણ્ય મહેતા

છેદ સોસરવા પડે છે વાંસળીમાં
લેદ જીવનના મળે છે વાંસળીમાં

પ્રાર્થના તો શાંત મનની ભાવના છે,
વેદની ઋગ્યા ભળે છે વાંસળીમાં

વેણુ નાદે વેલી મીરા, ચાવિકા પણ.
પ્રીત બેની ટળવળે છે વાંસળીમાં

એક પૂરો શ્વાસ પણ આપશે કર્યાં છે?
કેદ થઈ પાછો વળે છે વાંસળીમાં

	<p>દ્વારકા, ગોકુળ પીછું, તાનપૂરો એક સાથે ઓગળે છે વાંસળીમાં</p> <p>જોઉ કદમ તો ફૂલણ સાથે સ્વપ્રમાં રાત આખી સણવળે છે વાંસળીમાં</p> <p>ફૂલણે શોધે ભીરા દેવાલયે પણ રાવિકા આંકડ ફેને છે વાંસળીમાં</p>
--	---

	<p>પ્રિયાની સાથે મનુનાયક (આગામી કાવ્ય ગ્રંથ 'રેતીના કષ'માંથી...)</p> <p>ધરતીને ખોળે અમે અખાઢી રાતના વાતમાં ને વાતમાં ભૂલા પડ્યા ચાંદાના તેજમાં કેળીને શોધતા નિગમના બાગમાં આવી પહોંચા</p> <p>જાણો ના જોઈ એમ ગ્રીતમાં ઝૂલ્યા તો દામિની આવી ને છતાં કર્યા નદિયાના પેટમાં વાત ભલી માય ના કુંજો ને કુંદ બેવ જાણી ગયા</p> <p>જબકી જાગેલ કી કોકિલાએ જેયા ને ટહુકારે ફૂલ ફૂલ જાણી ગયાં સૂના સરોવરના તીરે બેઠા તો સોનેરી મીન બે મરકી ગયા</p> <p>વેલી અધરની કંપી જરા તો હૈયાના ગીત લઈ ફૂલો ઝર્યા દીસે પ્રિયા તો જાણો કળી હો લજામણી આંખોમાં ગ્રીતના અમી છલક્યા</p> <p>નયન દરિયે ઝૂલી ગયા તો અતલ ગ્રીતના મોતી મળ્યા હૈયાની વાત ભલી વાદળીએ જાણતા મરકીને અમને ઢાંકી દીધા.</p>
--	---

ભગતની ચહા

ભરત પાઠક

(મારો મમરો: ખાનું રૂપક વાપરીને લખેલી કવિતાઓ 'ભગતની ચહા' સંગ્રહમાં પીરસી છે. એક વખત માંદા પડેલા ત્યારે તેમના દીકરાએ કહું "તાવ આવે ત્યારે તમે કવિતા લખો, લખો એટલે તાવ આવે ને ના લખો તો યે તાવ આવે - એટલે લખો તો ખરાજ!" લખવાની ફિલસૂઝી બધી આમાં આવી ગઈ.

મકરંદ દવેએ એક વખત બે લીટી લખી મોકલી

કીટલી તારી ભગત, છો તુટેલી
તે ઘસી ચક્યક કરી માઈન્યૂટલી.
તેમના પરિચય રૂપે થોડી રચનાઓ અહીં આપી છે.)

પુસ્તકનું અર્પણ જૂઓ

કાલરાત્રિમાં ઉકળી તેજ-કાલી,
મેળવી પહેલી ઉષાની સૌચ લાલી
દૂધ હમ્મારવ કરેતી વેનુંનું લઈ
જેમણે પરથમ ભરી બ્રહ્માંડ -ખાલી

તેમની સન્મુખ ઘરનું આ ચહા-ખયાલી

ગંગા

મોહું થયું તો છો થયું.
થોહું થયું તે તો થયું.

આંખો મીચીને હા કહ્યું.
સંધુ થયું, ઓહો થયું.

જેવું કહું કે આમ છે
તેવું જ જૂદું લો, થયું.

કોણ નહીં કોઈ રહે,
એકાદ ભીનું જો થયું.

માણ્યા વિના આ ચહા મળી,

ના પિતા, ન માતા કે
ના ગુરુની દેવા છે,
જે બધાં દઉ દું તે
નામ માત્ર લેવાં છે

દોસ્તની તલબ છે જે
એ ભગતની સેવા છે,
પાંચ પત્તી ગાળેલી
ચહા જ માત્ર મેવા છે

મુકૃતક
અર્થો અને અનર્થો બધા સિદ્ધ થાય ત્યાં
પીતાં જ એક ધૂંટ બધા બુદ્ધ થાય ત્યાં,
મારગ વચાળ એક ઉકળે છ કીટલી,
ખામાં ભળી-ગળાને સૌ વિશુદ્ધ થાય ત્યાં

અને છેલે
'કેટલાંને કહી ચુક્યો હું વાત અહીંની કયારની,
તો ય કોઈ કાં પીવા આવે ન પહેલી ઘારની?
ભૂલ છે મારી કશી?'
'ના ભાઈ, પણ વીરા થણો,
જ્યાં સુધી મહેકે ન સોડમ કાયમની પીનારની'

બત્તીસ કીઠે ખો થયું.

ગંગલ

પૂછ મા કે કેવા છે,
દોસ્ત મારી જેવા છે.
એમનું જ ગોઠે ને!
એમના જ હેવા છે.

લલચાઈ ગયા!

ચંદ્રકાન્ત પટેલ

તમને જોયાં ને
અમે ભલકાઈ ગયા,
તમારી દૃષ્ટિ અમારી સામે પડી
ત્યારે તો -
અમે શરમાઈ ગયા;
કશુંક બોલ્યાં તમે ને
અમે લલચાઈ ગયા!
પણ...
કરી લટકો
તમે ચાલ્યા ગયા ત્યારે
કપાળે હાથ દઈ
અમે પટકાઈ ગયા!

મારો ભભરો
કિશોર રાવળ
મારી એક જીદ

ઓફ્લોબર મહિનો પાસે આવે ક્યારનું ઊંચું નીચું થતું મારું મન જીવી બનતું જાય! એકની એક વાત ઘોળાયા કરે છે,
ધૂટાયા કરે છે.

"મારે ગાંધીજીની કોઈ વાત સાંભળવી નથી,
મારે તેમની કોઈ વાત નીરખવી નથી,
મારે તેમની કોઈ વાત કોઈને કરવી નથી."

જાડો કે છાપાવાળાઓને દર મહિને વિમાસણ ઊભી થતી ન હોય કે સમાચારોમાં સોપો પડી જાય અને કશું કહેવા લાયક, ચર્ચવા લાયક ન બને તો કેમ કરી પાનાં ભરશું અને હૈયામાં મૂંગારો થતો હોય કે લોકોની વાંચવાની ભૂમને કેમ સંતોષશું તેવ વખતે સંકટ સમયની સાંકળ સમાન ગાંધીજી ઓફ્ટોબર મહિનામાં હાથમાં આવી જાય. અને અનાચારે પાનાઓ ભરાઈ જાઈ.

લખનારાઓને જાડો કે એક 'ફોર્મ્યુલા' વિષય મળી જાય. મનમાં થાય કે જ્યાં ત્યાંથી ઊતારા કરી ગાંધીજીની વાત ઊભી કરીએ તો મારા બેટા સામયિકવાળાઓને પૈસા આપ્યા વગર છૂટકો નથી. સર્સું ભાહું અને તીરથ યાત્રા. ગાંધીજી માટે નવી વાતો તો નીકળે જ નહીં એટલે ચર્ચિતચર્ચા વાતો સિવાય બીજું શું થાય? સારું થયું કે કોઈને એનો રંજ નથી. ગાંધીજી વિષે લખનારને તો 'બસ ઈઝી મની!'

રેણીઓ-ટીવી પર જૂનાં જૂનાં દેશભક્તિના ગાણાં, ૪૨ની સુંબેશ વખતે રચાયેલા અથવા દેશભક્તિના જુવાળમાં રચાયેલાં, ગવાયેલાં 'સ્થાબરમતીકે સંત' ના ગીતોની રેકર્ડ ધૂળ ઉડાડી, ધસાઈ ગઈ હોય તો પણ ખરેરાટી સાથે ગાજતી થાય. બીજું કશું જ નહિ તો દિવસમાં દસ વખત 'રધુપતિ રાધવ રાજારામ' કે 'વૈષ્ણવજન તો તેને રે કહીએ' તો બિનધાસ્ત વગાડાય.

'સૌ માનવી સમાન' એનો સંદેશ જીવનમાંથી ભૂસી નાખવા રોજ સરાશે બરછીઓ ચડાવનારા નેતાઓ ઓફ્ટોબર મહિને કટાયેલી છાપ ઉજળી કરવા ગાંધીજીનો ફોટો લટકાડ અને ગાંધીજીએ ના પાડી હતી છતાં ય ગલગોટાના હાર લગાડે.

રામ અને રહીમ એક નથી, ન હોઈ શકે, ન હોવા જોઈએ એવી ઘોખણાઓ લાઉડસ્પીકરનાં સૌજન્યથી મગજમાં બ્રેઇન વોશ કરી ઢોકી બેસાડવા મથતા ધર્મગુરુઓ કાન ફોડી નાખે છે. આવા સાથું સંતોની વાતો સાંભળવા કરતાં સંન્યાસ લેવો શું ખોટો?

આજે ચારે બાજુ તિખારા જરી રહ્યા છે. એક બાજુ બ્રહ્માસ્ત્રને વટલાવે તેવી યુદ્ધ સામગ્રીઓ હોય અને બીજી બાજુ મુફલિસી હોય અને એકબીજાને હંફાવતાં, શે આપતાં વર્ષાથી ઝર્ઝૂની રહે. જોઈએ છે બધાંને ચાંદ અને ગુલેસ્તાં, મળે છે સમરંગણ અને રક્ષતપાત્ર.

ઈગલેની દંતકથામાં કિંગ આથરિ 'બળિયો તે સાચો એમ નહિ, સાચ માટે બળિયાઓ' એવો મેંત્ર દુનિયાને આપ્યો. પણ એ તો કેટલાને યાદ હોય? આજે પરિસ્થિતિ કાબૂ બહાર જાય ત્યારે રાજકીય માણસો કહે કે 'બીજા રસ્તા ન રહ્યો એટલે યુદ્ધ એ જ ધર્મ!' પણ કોઈએ કદી પ્રયત્ન પણ કર્યો છે ખરો? 'સામું તો તેણે મને પહેલાં માર્યું' એવી દલીલોમાં વિજય માણીએ છીએ.

સારું જ કર્યું મેં. આપણે ગાંધીજીને ભૂલી જાઈએ અને ભૂસી નાખીએ. આજના માનસને જે ન ફાવે તે માટે શાને શક્કિતનો વ્યય કરવો? જગૃતપણે ગાંધીજી વિષે ન લખવાનું નક્કી કર્યા પછી ચીટકી રહ્યો એનો મને સંતોષ પૂરો છે.

જન ગણ મન ...

બહુ મોરી ઉમેદથી તમે ધારેલું વેકેશન માણવા નીકળો, પ્રેર્ણનમાં દાખલ થાઓ અને બારી પાસેની સીટ પર બેસી સાથે લીધેલી એક પ્રેમ કહાની નિરાંતે વાંચતા બેસવાનો આનંદ મનમાં થનગનતો હોય એ વખતે સીટ પર બેસી, પછો બરોબર એડ્જસ્ટ કરી, હાશકારો કરો અને તાં જમણી બાજુએથી ખડકાટ કરતા બાજુની સીટના પેસેન્જરનો અવાજ સંભળાય, "લે બર્હલા, ડાયો થઈને ત્યાંથી ઉઠી જાને! મારી સીટ કને તું આવ્ય અને મને ન્યાં બેસવા દે ને, મારા વાલાં!"

જબકીને ઊંચું જુઓ તો આવાં એક બા ઉભા હોય. ન મારા બા, ન તમારા બા-પણ બા સિવાય બીજો શબ્દ તેમને જોઈને તમને યાદ આવે જ નહિ. ઓગળનાં હડકાંનું બેઠી દીનું શરીર, શરીર પર કથાઈ બોર્ડરવાળી સફેદ સારી, ભૂરું પોલંકું, દાઢીમાં ય નહિ અને દૂધમાં ય નહિ તેવાં કાબરચીતરાં વાળ, વગર ચોકઠાનાં મોખાં ઘડિકમાં બહાર અને ઘડિકમાં અંદર જતાં હોઠો અને અંદર સતત વલવલતી જ્ઞાન! કાનમાં બે ઠોળિયા, હાથમાં બે સોનાનાં બંગડિયો અને એક બચ્કો જેમાં દાઢીને એક નાનું બાળક ન બર્ખુ હોય તેવું. આખા ચહેરામાં ખાલી આંખો અને મોને જ સંજીવની મળી હોય તેમ લાગે. બા!

આંખની શરમે અને સારા સંસ્કારને લીધે ઉભા થઈને તેમને બારીની સીટ આપો અને બાજુની સીટ પર કમને બેસી જાઓ. "હાશ, હવે કોઈ ઉભો કરી કનંશે નહિ" એમ થોરી નિરાંત અનુભવો.

"હાશ, મારી આંતરરી ઠરી. આ આપણો ગુજરાતી જ કરે. આંઈનો કોઈ હોત તો સાંભળત જ નેં..." એક પણ પૂર્ણ-વરામ કે અવતરણ ચિન્હ વગર વાત અટક્યા વિના આગળ ચાલે...

"હું મોટરમાં બેસું તો મને મોળ આવે અને ફેર ચેડે. દાકટરે કીંચું કે બારી બાર બહાર જોતાં બેસો તો એવું નો થાય અટલે હું બારી ગોતું. મનમાં તો બો લાગે કે આ બલૂનને કાંઈ થાય તો આ સીટેથી ભાગવું અધરં. એવું કંઈ થાય તો આ ડોશ-નો બિયાલ રાખજે બર્હલા હો, ભૂલી નો જાતો. અને જો સાંભળ, ઓલી છોડી એની લારી લઈને આવે તો મારાં સાહું એક સોડો લઈ આલજે ને! આજ સવારનું પેટ ગડબડ બડબડ કરે છે એને રોધાને હેઠે પાહું. ખરચું જવું ન પડે તો સારાં. ઈ આંઈ એરોપ્લેનમાં ચૂલ્હે બેસવું મને નો ફાંચે પણ આ અમેરિકા આવ્યા એટલે દેશ તેવા વેશ કરવા જ પડે ને? શું કરીએ? દેશ જેવું થાવું નથી. બચ્ચા રામે ૧૪ વરસ ચૂં કે ચાં કર્યા વગર ખમી લીધું તો મારે તો અમેરિકમાં આડેય પૂરા નથી થા તો આપણો શિદને ઓટો કચવાટ કરવો.

"હે ભૂખ લાગે તો કેજે. આંઈ બે પાઉના કટકા આપે અને પતાવે એવું આપણાને તો નો ફાવે- અને એમાં પાછો કોનો હાથ અડ્યો હશે તે કોણો જોવાં ગયું છે? તે હું તો દૂધે બાંધેલા ભાખરી, થેપલાં, સુકુ બટકાનું શાક, શેવ ગાંઠિયા અને હારે પણૈયાનો સંભારો લઈને જ...."

તમે પેલી પ્રેમ કહાની બાજુએ મૂકી, કોઈ મર્ડર મિસ્ટરી, ખૂનામરકીની ચોપડી કાઢો કે ચાલુ ખેને ખૂન કરીને કેમ ભગાય તેનો કંઈ ગુરુમંત્ર મળે. પણ એવાં ભાગ્ય કોણાં હોય?

આ એવાં એક બાની વાત કરું છું. આ બાને ત્રણ દીકરા, એમાં બે પરણોલા અને એક કુંવારો. ત્રણ કંઈ લોચા કરીને અમેરિકા ભેણા થઈ ગયા અને ગોઈવાઈ ગયા. બે મોટા દીકરાઓએ પારખી લીધું કે જોઈએ તેવી કન્યા અહિ મળવી મુશ્કેલ છે. અહિ સાંસા અને દેશમાં મોરી સૂપરમાકેટ! એટલે દેશમાં આંટો મારી બે સારી કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરી લીધા. બાને તો દેશમાં આગળ ધરાળ નહિ અને પાછળ ઉલાળ નહિ. એ પણ બચ્કો બાંધીને અમેરિકા પહોંચી ગયાં. મનમાં થયું કે ફરતી ફરતી દીકરાઓ સાથે રહીશ અને નાનો આળસુ છે એટલે એની પૂછ્યા પકડી આમળીશ તો લગન કરશે. વરસમાં એક બે મહિના નાના દીકરાને ત્યાં અને બાકીના બે મોટા દીકરાને ત્યાં સરબે ભાગે વહેંચી લે. અને બધે દેકારો મચાવે.

બશે વહુઓ એક બીજીને દેરાણી, જેઠાણી કહી બોલાવે. બા કામકાજમાં પૂરાં મદદરૂપ થાય. પણ એમની લવારી ચાલતી જ હોય અને માણું ફરવી નાખે. "ડાળમાં મીહું એમને એમ નો નખાય! સુંધીને નાખીએ તો ડાળની રોનક બદલાઈ જાય... આ શાકમાં બણ્યું છુરું જ વધારમાં નખાય. વહુ, આમાં રાઈનો વધાર કરતા કર્યું વેલીએ શીખડાયું? પછી રંગણું સુધરે કેમ? ... અને જો જો આ બાજુવાળી ખેપાન! કાંઈ લૂગડાં પેર્યા વગર લગીયે આંટા મારે છે. જરાય શરમ નહિ" "પણ બા, આ તો બેણિગ સૂટ છે. નાવાનો અને એ લોકોને તો એની નવાઈ નહિ." "તો નાઈને પૂરાં લૂગડાં પે'રીને બાર આવે. બગીયે નાવા અવાય? અને નાતી યે નથી. આપણો ધરાના કામ કરવા કે ભાયડા સાંચવવા. મારા દીકરા તો ડાયા છે, નાનપણનો સારો ઉછેર છે એટલે કંઈ ભો નહિ. પણ બચ્ચા વશવાભીત્રના તપ ચણી જ્યા એટલે..."

ટી.વી. જોતાં હોય તો સરાઉન્ડ-સાઉદમાં એમની વાતો ચાલે "આ હાવડ કોસલ આપણા દલપતભાઈ જેવો સાવ ગુંગાળો છે... આ છોડી શેર તો જુઓ, એની માઝે સવાશેર સૂંઠ નહિ ખાદી હોય. લૂગડાં આંધાં ઉડી ગયા હોય તો પણ એને બિયાલ નો રહે અને શું માલપૂવા ખાતી હોય તેમ મરકતી જાય.... આ ઢિશુમ ઢિશુમ કરે એટલે એક ઘા ને બે કટકા કરે. કોઈ વાતમાં સલુકાઈ નહી. બધા આપણા રાજ્યપૂત જેવા, હું મરું અને તને રાંડ કરું. આંધા પોલિસકાડી પકડ્યો એની ય બીક નહિ.... આ ધરેણાં ઝગમગ પેર્યા છે પણ સાવ ખોટા, હો. કં તો પાણી પાયેલું અથવા લેગવાળું સોનું. આપણાં સોની ચોરી કરે પણ આંઈના જેવી સાવ લબાડી નહી. રેશમની ગાદીઓમાં મઢી ધરાણું આપે તે ઈ ગાદી ગણે લગાડવી છે? ખાલી ખાલી ખરચા... " કોઈ ડાયાલોગ પૂરો સાંભળવા ન દે!

કિશોર રાવળ

બા એકને ઘરે જાય ત્યારે બીજી જેટલાં મેમાનોના સપાડા ચરી ગયાં હોય તેને પતાવી દે. કોઈ મેમાન આવે ત્યારે બાની વાત આડે કોઈ વાત જ ન કરી શકે. "આની વહુ ભાગી ગઈ, આના સસરાને ભગંદર થયું, ફ્લાશાનો તાવ ઉત્તરેજ નહીં. ઉત્તરેજ નહિ અને અંતે ભૂતો બોલાવવો પડ્યો...." વાતમાં વિસામો નહિ અને કોઈ હડાકો નહીં. શી સરસ્વતીની કૃપા!

દેરાણીએ કીન કર્યો, "અરે જેઠાણી, તમે ભૂલી ગયા લાગો છો કે મને હવે છઢો મહિનો જાય છે." તમને થાય કે કંઈ સારા સમાચાર લાગે છે. થોડું આગળ સાંભળો. "તો તમે બાને કયારે લઈ જાઓ છો? મારાં મેમાન આવવાનાં છે અને હું તો ધારણી'તી કે તમે મે મહિના પહેલાં તમારો વારો કાઢશો." જેઠાણી કરગરે કે "એક અઠવાદિયું ખમી જા. જરા મારી તબિયત સારી નથી." "તો તો બાને આજે મોકલી આપું. તમારો કામનો બોજો ઓછો થાય." ત્યાં જેઠાણીનાં મોતિયાં મરી જાય.

બાને આ બધી વાતની ખબર પણ એ કહે કે, "રાજા રામની વાત પરથી આપણે પાઠ શીખ્યા કે ધોબણોનું નો સાંભળવું." બા દેરાણી જેઠાણીને ધોબણો કહે કેમકે આખો દિવસ સંચામાં લુગડાં ઘાલી ધોલાઈ જ ચાલતી હોય.

એમાં બાના આગ્રહને વશ થઈને નાના દીકરાએ પરણવાનું નક્કી કર્યું-તેની સાથે કામ કરતી એક બેથ, એલિઝાબેથ સાથે. બા કયવાણાં કે બીજી કોઈ નો મળી? દેશમાં કેવી કેવી છોડિયું આંઈ આવવાના કોડથી થનગને છે? આ કોણ જાણે કેવી ય હશે! કોઈ સંધરતું નહિ હોય એટલે આને વળગી. એને શું? બીજો સારો મળે એટલે ફર દઈને તલ્લાક દઈ બીજે ઘરધી જાય!.

નાનો દીકરો પહેલી વાર તેને ઘરે ઓળખાણ કરાવવા લાગ્યો. બેથ સરસ સારીમાં સજ્જ થઈને આવી. ફરાકને બદલે સાડી પહેરી એટલે બાએ ૨૫ ટકા માર્ક તો તેના આપ્યા. દેખાવવી હતી એટલે લટકાના ૨૦ માર્ક બીજા આપ્યાં, ચાંદલો કર્યો હતો એટલે દસ બીજા. વાંકી વળીને પગે લાગી એટલે બા રાજુના રેડ થઈ ગયાં કે સંસ્કાર સારા લાવી છે. કુંદુંબ ઉચું હશે ખરં. ૨૦ ટકા બીજા! મારા દીકરાનું ઘર દીપાવશે-ટકે તો! નહિ તો હોળો.

બાને સાડીનો છોડો બરોબર ન લાગ્યો એટલે એણે તો અને ખોલી સરખો ગોઠવ્યો. બેથ જોઈ રહી, સમજ અને ટેવ મુજબ "થેન્ક યુ, બા" કહ્યું. "હા હવે થઈ શું કેવાય." બાને છોકરીનું નામ ફાવી ગયું 'એલી-જા-બેટા' કહીને બોલાવવું સહેલું પડશે અને ચાપટીમાં અપનાવી લીધું. બાને ચિંતા હતી કે આ શાક બાફીને મરી-મીઠું ખાનારને આપણી રસોઈ કેમ ગળે ઉત્તરશે પણ જમવા બેઠા અને આપણી બધી વાનગીઓ બહુ ટેસથી એલી-જા-બેટીએ ખાદી. બલે ને બચાવીને હાથથી ખાતાં ન આવે. છરી કાંટો વાપરે એનો વાંધો નહિ. બે વાસણ ઉટકવા પડે ઈ જ ને? એલી વસ્તુઓના નામ પૂછીતી જાય, અને ચટકેદાર ઉધિયું, ડાળ તો ઠીક પણ લીલાં જીણા મરચાંવાળું રાયતું સિસ્કારો બોલાવ્યા વગર ખાદી એટલે બાને સંતોષ થયો કે આને ખવડાવવી અધરી નથી. ગુલાબજંબુ ખાઈને પેલીની આંખોમાં આનંદ પ્રગટ્યો! "ગૂડ, વેરી ગૂડ" ગૂડ નહિ સાકર. સાકરની બે-તારી ચાસણી અને અંદર કેસર એલાંચી!" બા ગર્વથી બોલ્યા કેમકે ગુલાબ જંબુ પોતે બનાવ્યા હતાં. "પણ એમ તો બધું ય મેં જ બનાવ્યું હતું ને! જેઠાણીએ ખાલી ચોખા ચડાવ્યા અને દેરાણીએ ડાળ બાફી. બાકીનું મેં જ કર્યું."

બા પોતાની કોમેંટ આપતા જાય અને પેલીને સમજ ન પડે પણ હસીને ડોંકું વુણાવે અને "યસ બા, યસ, બા" બોલતી જાય એટલું જ બાને જોઈએ. કોઈ સમજે ન સમજે તેની કદી તેમને પડી નહોતી એટલે સુખ હતું. પરિણામે ભાખાનાં આંતરાયોથી બા અજાણ્યા હતાં. બાએ ૩૦ માર્ક વધાર્યા પણ ટોટલ કયાં સુધી પહોંચ્યું તે ખ્યાલ ન રહ્યો. કંઈ નહિ. પાસિંગ માર્ક તો શું પણ છોડી ફસ્કલાસમાં પાસ થઈ ગઈ.

લગન કરી, હનીમૂન કરી નાનો દીકરો અને વહુ પાછાં આવી ગયાં. બજે કામે જતાં એટલે બાને થયું કે બચાડાં ક્યારે ખાવા લેણાં થાશે એટલે થોડા દિવસ તેમની સાથે રહેવા ગયા. પહેલે દિવસે થાકેલાં પાકેલાં છોકરાં ઘરે આવ્યાં ત્યારે ગરમા ગરમ રસોઈ તૈયાર હતી. એલી-જા-બેટી તો ખુશ થઈ ગઈ. બાને વળગી ગાલ પર એક કિસ કરી. બા મનમાં કહે "મારો ગાલ શુંકાળો કરી નાખ્યો!" પણ આટલું વહાલ કોઈ દિ' દેરાણી-જેઠાણી એ દેખાડ્યું નહોતું. શું બોલવું બાને ખબર ન પડી અને પડી હોતો પણ પેલીને કંઈ ખબર પડત ખરી?

દેરાણી કહે જેઠાણીને કે "હવે તો આપણે જલસા. તમારે દેરાણીની દેરાણી આવી ગઈ અને હવે ટાઈમ-રોરિંગમાં ભાગીદાર થશે. આપણે હવે ચાર મહિનાની જ જંગટ રહી. હાશ! મારી દેરાણીને બાની સાથે ફાવે એટલી જ પ્રાર્થના કરવી રહી. ચાલો આપણે સહેતે સત્યનારાયણીની કથા કરાવીએ કે આ ટકે..."

દેરાણી જેઠાણીને હેઠાં હતાં ત્યાં દેરાણીની દેરાણીનો કીન આવ્યો. "હું વિચારતી હતી કે બાને અહિં આવ્યાને ચારેક મહિના થયા છે..." દેરાણી-જેઠાણીને પેટમાં ફાળ પડી. માર્યા ઠાર! આપણા પુષ્યો ઓસર્યા. પેલીએ આગળ ચલાવ્યું, "બા ઉચું નીચાં થાય છે. તમને વાંધો ન હોય તો થોડા વધુ મહિના અહિં રહી જાય તો કેમ? તમે તો બજે આટલા વર્ષોથી બાનું ધ્યાન રખો છો અને મને થયું કે હું રહી ગઈ. ઓહ, શી ઈંજ સો સ્વીટ! મને મારી આંટ રેચલની યાદ આપાવે છે."

હવે જુઓ તો ખરા! આંટ રેચલ છ ફૂટની અને બા સાડા ચાર ફૂટિયા. આંટ રેચલના મોં પર એક ચમકાટ અને થનગનાટ અને બાનું મોં જમાનાના થાકવાળું! આંટ રેચલને વાંચવાનો શોખ, મીઠા અવાજે ગાવાનો શોખ અને બા હનમાન ચાલિસા બુલંદ અવાજે ગાય અને સૌને સંભળાવે. બજે બહુ જ કામઢા. બજે બહુ બોલકણા અને કોઈ હોય કે ન હોય, કોઈ સાંભળે કે નહિ, બોલવાનું ચાલું અને બજેના હદ્યમાં લાગણી, કામ કરી છૂટવાની ધગશ ધગણી એટલે એલી-જા-બેટીને બામાં તેની આંટ રેચલ દેખાણી.

કિશોર રાધન

થોડાં ગુજરાતી શબ્દો એલી-જા-બેટીએ શીખી લીધા અને થોડા અંગેજ શબ્દો બાબે. પણ એ ગૌણ છે. ભાષા કદ્દી કોઈને આવી આવી જ નથી. આજે એલી-જા-બેટીને બે બાળકો થઈ ગયાં છે. બા સેંડીને શાંતા કહે છે અને એંડીને અંતુ કહે છે. છોકરાં પણ "હા બા, હા બા. લ્યો પવાલું પાકી આલું?" એમ બોલે અને બા રાજના રેડ થાય કે કેવાં ડાયાં છે! બા બધાને કહેતા ફરે કે બધા સમજે કે ઘોળી એટલી ગંધાડી. આતો મારી સોનાની બેટી છે. બચાડીને ગરમી લાગે એટલે આછાં કપડાં પેરે, જિંદગી કાંઈ ઢબુરાઈને રેવા માટે છે?"

બા છોકરાંનોને માટે હેમબર્ગર કે હોટ-ડોગ પણ બનાવી 'આલો'. કોઈ એ પૂછ્યું કે "તમને આ પરમાટી કેમ ફાવે? પછી ઈ હાથ મોખાં કેમ જાય?" "તે તે કોઈ હિં દેશમાં ગાર નહોતી કરી? છોકરાના ગવાળા નોતાં કર્યા? અને તો ય ઈ હાથે મજબૂતી તેં લોજન આરોગ્યા નથી? હાથ ઘસીને ડોયાં કે પવિત્ર. આપણે આ બધું કૃયાં મોમા મૂકવું છે? ખાલી સૂગાળવી થાઓ!"

હવે તો બા એલી-જા-બેટીને ત્યાં જ રહે છે. દેરાણી-જેઠાણી લોકલાજે બાને બોલાવે ત્યારે એકાદ મહિનો તેમને ત્યાં રહી આવે. દેરાણી જેઠાણી આ સમયા હલ કરવા પ્રયત્ન કરે. "આ ભાષા ન આવડે એનું સુખ. આપણને સમજાય છે એટલે દુઃખ છે અને આ લવારી માથું ફેરવે અને જરવી નો શકાય! બાકી તો આપણને પણ બા કર્યાં ઓછાં વાલાં છે!"

**નાગાર્લેંડ (USA)
હરનિશ જાની**

(મારો મમરો: વર્ષોથી તો શું યુગોથી માનવદેહની રચના તલ માત્ર બદલાણી નથી અને છતાં સંસ્કારને નામે સમાજે લાદેલા આવરણો નીચે શું હશે તે ફરી ફરી જાણવાની ઉત્સુકતાય, ભલા, કેમ તલ ભાર ઘટી નથી!)

અમેરિકાના વરસોના વસવાટ દરમિયાન દેશમાંથી આવતા મહેમાનોના સ્વાગત પછી મેં ફરજિયાત ત્રણ કસમ ખાદી છે.

એક એ કે અમદાવાદી મહેમાનોથી દૂર રહેવું. એ લોકો દરેક વસ્તુના ભાવ આપણને પૂછ્યા કરશે. પછી એ ભાવને પચાસે ગુજી રૂપિયામાં બદલશે. અને એ વસ્તુ દેશમાંથી લીધી હોય તો કેટલી સસ્તી પડે તે સમજાવશે. પોતે નહીં ખરીદે પરંતુ તમારી પાસે લેટ અપાવડાવશે.

બીજુ કસમ, યૂરોપથી ફરીને અમેરિકા આવતા મહેમાનોથી દૂર રહેવાની હતી. વાતેવાતે કહેશે અમેરિકા કરતાં ઈંગ્લેંડ સારુ. અમેરિકામાં મોટાં ઘર જ્યારે ઈંગ્લેન્ડમાં મળાનાં નાનકડાં ઘર. અમેરિકામાં મોટી કાર. ઈંગ્લેન્ડમાં નાની નાની આપણા દેશ જેવી કાર. અને ચાલે ડાબી બાજુ.

ત્રીજી કસમ ખવડાવી હતી રામુભાઈ અને બાલુકાકાએ, કે કોઈ પણ દેશી મહેમાનને, ખાસ કરીને પુરુષ મહેમાનને લઈને બીચ પર ન જતું. બાલુકાકા રમાકાકીને લઈને પહેલી વાર અમેરિકા ફરવા આવ્યા હતા. બાલુકાકા સાઈ વટાની ગયા હતા પરંતુ વાતવાતમાં કહેતા કે ચાલીસનાને શરમાવું એવો હું. રામુભાઈ મારા મોટાકાકાના દીકરા હતા. હશે આડગીસ-ચાલીસના. સાથે નીતાભાભી પણ આવ્યાં હતાં.

એમનો ખરો પરિચય તો ન્યૂયોર્કના એરપોર્ટ પરથી અમારે ઘેર આવતાં રસ્તામાં થયો હતો. રામુભાઈએ મને પૂછ્યું, "મહોનાને મળવાનો કાંઈ મેળ પડે ખરો?" મને સવાલ ન સમજાયો.

બાલુકાકાએ મલકાતા મલકાતા કહ્યું, "એને પેલી ગાયિકા મહોના છે ને, એને મળવું છે."

કિશોર રાધન

રામુભાઈ જરાય ખસિયાણા પડ્યા સિવાય બોલ્યા, "કાકા, આવી વાતને મજાકમાં ન ફેરવો. અમેરિકા એટલે મરોના અને મેરિલિન મનરોની જન્મભૂમિ."

બાલુકાકા કહે, "અમેરિકા એટલે નાગાઓનો દેશ, નાગાઓનો. એરપોર્ટ પર આપણે પેલી છોકરીઓ નહોતી જોઈ? નામ માત્ર કપડાં પહેર્યા હતાં."

રમાકાકી બોલ્યાં, "લો અમને તો એવું કાંઈ દેખાયું નહોતું. અને તમને આવી છોકરીઓ તરફ સૂગ અને તે તમારી સામે જ આવી બટકાઈ પડે છે."

રામુભાઈ બોલ્યાં: "અમેરિકાએ જગત માટે બીજું કશું ન કર્યું હોત અને એકલી મેરિલિન મનરોને જ પેદા કરી હોત તો પણ ઘણું હતું. મારું તો માનવું છે કે એ મેરિલિન મનરોનો બીજો અવતાર છે." પછી મારા તરફ જોઈને બોલ્યા : "બિપિનભાઈ, અહીંના લોકોનો એ વિષે શો અભિવ્યાપ્ત છે?" હું કાંઈ ન બોલ્યો. મેં વિચાર્યુ કે આ લોકો હજુ ધેર તો પહોંચ્યા નથી.

ઓમનો વિશેષ પરિચય ધેર ગયા પછી થયો. લિવિંગરૂમમાં બેઠાં હતાં. અને રામુભાઈએ ટી.વી. ચાલુ કરી દીધો. એક પછી એક બધી ચેનલ બદલવા લાગ્યા. વીસ ગ્રીસ ચેનલ ફેરવી હશે. પછી તેમણે ધીમેથી બાલુકાકાને ઈશારો કર્યો. મને ઈશારામાં સમજ ન પડી ત્યારે ભાબી કહે કે રામુભાઈએ 'ચિત્રલેખા'માં વાંચ્યું છે કે અમેરિકામાં ટી.વી. પર બધું જ બતાવે છે તે માટે આ ફાંફાં મારે છે."

બાલુકાકા કહે : "નાગો દેશ છે ભાઈ, અહીં તો બધું ચાલે."

રિદ્ધિ બોલીઃ "એવું કંઈ નહિએ, હં! અહીં પણ કુદુંબ છે સભ્યતા છે, સંસ્કાર છે."

બાલુકાકા કહે, "આ લોકોને વળી સંસ્કાર કેવા?"

ત્યારે હું ડાઢ્યો થયો. મેં કહું, "અસભ્યતા તો ભારતમાં પણ છે. જુઓને ગીતો લખાય છે 'ચોલીકે પીછે કર્યા હૈ'."

બાલુકાકા તડૂકી ઉદ્ધ્યા : "અમે લોકો તો લખીએ જ છીએ પરંતુ તમારે ત્યાં તમે આ અમેરિકન છોકરીઓને પૂછો કે 'ચોલીકે પીછે કર્યા હૈ' તો તમને ચોળી ઓલીને બતાવે."

આ વાત સાંભળી રામુભાઈના મો પર ચમક આવી ગઈ. તે બોલ્યાં : 'હું એવું કરે?'

રિદ્ધિ કડંગું મો કરીને બોલી : 'આ પણ તમે કોઈ છાપાંમાં વાંચ્યું હશે, નહીં? મારા મત મુજબ ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભારતીય મૂલ્યો ભારતમાંથી અદૂષ્ય થવાં માંડ્યાં છે. જ્યારે જ્યારે તમારે જરૂર પડે ત્યારે ત્યારે અમેરિકા તરફ દૃષ્ટિ માંડાયો.'

બાલુકાકા કહે, 'હું કાંઈ આપણાં લોકોની થોડી વાત કરું છું? આ તો પેલા નાગાઓની, અમેરિકાની વાત કરું છું.'

પહેલું અઠવાડિયું તો ચારે ય જ્ઞાન ઉઘવામાં કંદૂયું. પછી રામુભાઈએ એક દિવસે મને કહું, 'બિપિન, આપણે બીચ પર જવાનો પ્રોગ્રામ ગોઠવાનો છે.'

નીતાભાલી બોલ્યાં : 'હા, બિપિનભાઈ, બીચનો પ્રોગ્રામ એક વીકએન્ડમાં ગોઠવો.'

બાલુકાકા અને રામુભાઈ બોલી ઉદ્ધ્યા : 'ના, ના, હં. ત્યાં લેડીઝનું કામ નહીં.'

કાકીને બીચનો વિષય ખબર નહીં. એટલે કહે કે, 'નીતા એ લોકોને જવા દે ને!'

એક શનિવારે ભાબીને અને કાકીને ભારી પત્ની રિદ્ધિ સાથે શોપિંગ માટે મોલમાં મોકલી આચ્યાં અને આ બને બિરાદરોને લઈને હું ન્યૂયોર્કના જોન્સ બીચ પર લઈ ગયો હતો.

તે શનિવારે એ બનેને લઈને બીચ પર આવ્યો. સવારના અગિયાર વાગ્યા હશે. ૮૦ ડિગ્રી ફેરનહાઇટ ગરમી હતી. મેં વેરથી જ પેન્ટ નીચે સ્વિમિંગ કોસ્ટચ્યુમ પહેરી લીધું હતું. જેવી કાર પાર્ક કરી કે મારાં કપડાં કાઢીને કારમાં મૂકી દીધાં. મેં બનેને પૂછ્યું, 'કપડાં અહીં કાઢવા છે કે લોકર રૂમમાં?'

બાલુકાકા કહે 'સાવ નફ્ફટ જેવી વાત ન કર. આમ જાહેરમાં કપડાં બદલાતાં હશે? હું તો મારો જબ્બો અને ધોતિયું રાખીશ.'

રામુભાઈ કહે : 'કાકા, તમે ગાંડા થયા છો? કપડાં રાખશો તો સૂર્યસ્નાન કેવી રીતે કરશો?'

એ લોકીને કપડાં બદલવા માટે લોકર અને શાવરના ભાગમાં લાવ્યો. હું બહાર ઊભો રહ્યો. બને જ્ઞાન અંદર ગયા. અને બીજી જ કષ્ણે બને બહાર આવ્યા.

રામુભાઈ બોલ્યાં : 'અંદર તો બધા નાગા છે.' બાલુકાકા બરાડી ઉદ્ધ્યા : 'આ શું? તે અમને કહું પણ નહીં? આ તો સાલી નાગી પ્રજા છે.'

મેં કહું : 'તેમાં શું થઈ ગયું? બધા પુરુષો જ છે ને!'

બાલુકાકા કહે : 'એટલે તું એમ કહે છે કે આ રામલા આગળ હું ખુલ્લો થાઉં?'

હું તેમને અંદર લાવ્યો. અને રામુભાઈએ થોડી હિંમત રાખી પોતાની આજુબાજુ ફરતા નગ્ન પુરુષોને જોતા ઊભા. કોઈ નહાતું હતું. તો કોઈ શરીર લૂધાતું હતું. તો કોઈ ખભે ટુવાલ નાખીને ફરતું હતું. એક બાપ નગ્ન અવસ્થામાં પોતાના નગ્ન બાળકોનાં શરીર લૂધાતો હતો. રામુભાઈ ગૂંઘવાતા હતા. મેં ઈશારાથી સમજાયું, 'કરો કંકુનાં. કાઢો કપડાં.' રામુભાઈએ કપડાં કાઢવા માંડ્યાં.

બાલુકાકા કહે, 'રામલા, સાલા. શરમાતો નથી? તું કયારનો અમેરિકન થઈ ગયો? દુવાલ તો લે.'

કિશોર રાવળ

રામુભાઈએ સાંભળ્યું ના સાંભળ્યું કરીને સ્વિમિંગ કોસ્ટયૂમ પહેરી લીધું. ત્યાં બે ત્રણ ઊચા, જાડા, કાળા પુરુષો શાવરમાંથી નીતરતા બહાર આવ્યા. રામુભાઈની નજર તેમના પર પડી. અને એ લોકો સાંભળે ના એવી રીતે બાલુકાકાને કહે, 'કાકા જોયું? જોયું એમનું શરીર?'

કાકા કહે, 'તું તારું શરીર જોને. કાકા આગળ નાગો થતાં શરમાયો પણ નહીં!'

રામુભાઈ કહે, 'કાકા, આપણે ત્યાં ટબમાં નાગા નહાવાની પ્રથા નહીંને! એટલે આપણે ત્યાં આર્કિમિકીઝ પેદા ન થયો. બાકી વસ્તુના કદનો ને પાણીનાં સ્થળાંતરનો નિયમ આર્થબકના નામથી ભારતમાં જ બન્યો હોત.'

કાકા કહે : 'તને ખબર છે બિપિનને ત્યાં હું ધોતિયું પહેરીને જ નહાઉ છું.' મને રિદ્ધિના સવાલનો જવાબ મળી ગયો-કે 'આ કાકા રોજ ધોતિયું શા માટે પલાણે છે?'

રામુભાઈ ધીમેથી બોલ્યા " 'લેડિઝની પણ આવી જ વ્યવસ્થા હશે. નહીં?'

મેં કહું કે 'આ દિવાલની પેલી બાજુ.'

'એ લોકો પણ આવાં જ હશે, નહીં?' અને રામુભાઈએ પોતાના શરીર પર હાથ ફેરવ્યો.

મેં કહું, 'હાસ્ટો.'

અને રામુભાઈ ટગરટગર દિવાલ તરફ જોવા લાગ્યા. એમના માટે દિવાલ કાચની બની ગઈ. કલ્યના એકલા કવિઓનો વિષય નથી, રામુભાઈ ક્યાં કવિ હતા? મેં અને રામુભાઈએ સ્વિમિંગ કોસ્ટયૂમ પહેર્યા હતા અને બાલુકાકા ઉપરથી ખુલ્લા હતા અને નીચે ઘોતાનો કષ્ટ માર્યો હતો.

અમે ત્રણ ય જીણાએ બહાર આવી રેતીમાં ચાલતા ચાલતા પ્રયાણ કર્યું. તે દિવસે ગરમી હતી. એટલે હજારોની સંખ્યામાં લોકો બીચ પર આવ્યા હતા. સ્રી પુરુષની ઘણી જોડ રેતીમાં પોતાના ટુવાલ પાથરી સૂતી હતી. ઘણા કુંઠલો બાળકો સાથે પિકનિક મનાવતાં હતાં. સૌઅં સ્વિમિંગ કોસ્ટયૂમ પહેર્યા હતાં. ઘણી સ્રીઓએ શરીર પર સમ ખાવા માટે બિકીની પહેરી હતી. અને આવાં શરીર ચારે બાજુ હતાં.

બાલુકાકા બોલ્યા : 'નાગી પ્રજા, નાગો દેશ. તું જુઓ છેને રામલા?'

'હા, કાકા, હા. એજ જોઉ છું. મને લાગે છે કે સદેહ અમરાપુરીમાં આવી ગયો છું.' અને રામુભાઈએ ઉમેર્યું, 'અલ્યા, બિપિન, અહીં આવું છે તો ન્યૂડ બીચ તો વળી કેવી હશે?' મારા જવાબની ય રાહ જોયા સિવાય કહે, 'આપણને ન્યૂડ બીચ પર જવા દે ખરા?

કાકા કહે, 'તારા જેવા નાગાને બધે જવા દે.'

વાત આગળ વધે તે પહેલાં મેં કહું : 'ન્યૂ યોર્કમાં ન્યૂડ બીચ નથી. અને હોય તો ય મારે તમને નથી લઈ જવા.'

અમે દરિયા નજીક આવી ગયા. અને અમારો તેરો જ્ઞાન્યો. રામુભાઈએ બિયરનાં કેન ખોલવાં માંડ્યાં.

કાકા કહે : 'રામલા, મને એક આપ જોઈએ.' પછી મારા તરફ જોઈને કહે : 'આ તો આપણો દ્રાક્ષાસર, અહીં અને બિયર કહે.'

એટલામાં રામુભાઈએ રેતીમાંથી કેમેરા કાઢ્યો અને સામેથી આવતી ત્રણ છોકરીઓનો ફોટો પાડવાની તૈયારી કરી.

મેં કહું : 'રામુભાઈ, એમ કોઈના ફોટો ન પડાય.'

તો રામુભાઈ કહે કે, 'સારું ત્યારે. તું મારો ફોટો એવી રીતે લે કે પાછળ બેઠેલી પેલી બે છોકરીઓ અને હું એક લાઈનમાં લાગ્યો. જો હું કપાઈ જઉં તો કાંઈ નહીં. પરંતુ પેલી બે તો આવવી જોઈએ. મારે એ ફોટો રોટરી ફ્લ્યાબમાં બધાને બતાવવાનો છે.'

મેં તેમના ફોટો પાડ્યા. રામુભાઈના આગ્રહથી કાકાએ પણ કુદરતી સૌદર્યના બેકગ્રાઉન્ડમાં ફોટો પડાવ્યા.

અમે ત્રણ લાંબા થઈને રેતીમાં સૂતા. રામુભાઈએ પદ્ધ્યા પદ્ધ્યા કહું, 'કાકા, તમને ખબર છે આ અમેરિકન છોક-રીઓની છાતી કેમ મોટી હોય છે?' કાકાના જવાબની રાહ જોયા વિના એમણે ચલાવ્યું : 'આ લોકો ઓપરેશન કરાવે એને બ્રેસ્ટ ટ્રાન્સપ્લાન્ટ કહે, ખરંને બિપિન?'

મેં કહું : 'એને ટ્રાન્સપ્લાન્ટ નહીં પણ ઈભ્યાન્ટ કહે છે.'

થોરી વાર કોઈ ન બોલ્યું. ત્યાં રામુભાઈ કહે : 'બિપિન, પુરુષો માટે પણ એવી શોધ થઈ હશે નહીં? આ તો અમેરિકા છે!'

બાલુકાકા કહે : 'હાલ કશું શોધાયું નથી. કુદરતે તને જે આપ્યું છે તેનાથી સંતોષ માનવાનો.'

અમે પાણીની નજીકમાં જ બેઠા હતા. અને અમારી બાજુમાં લાઈફ ગાર્ડનું સ્ટેશન હતું. આઠ દસ કૂટ ઊચી ચેરમાં મોડલ જેવી દેખાવડી અને કસાચેલા શરીરવાળી બે છોકરીઓ બેઠી હતી. તેમની પાસે લાઈફજેક્ટર્સ, એર ટ્યૂબ્ઝ, ફર્સ્ટ એઈઝના સાધનોની પેટી, ટેલિફોન વિગેરે હતું. રામુભાઈ તેમને તાકી તાકીને જોતા હતા. મેં કહું : 'રામુભાઈ, તે બજે લાઈફગાર છે. કોઈ રૂબાં હોય તેને બચાવે.'

રામુભાઈ કહે : 'ના, હું તો જોઉ છું કે છોકરીઓ કેટલી સ્ટ્રોંગ છે.'

કાકા કહે : 'અલ્યા, આપણા દેશમાં રબારણો પણ આવી હડી ગઈ હોય છે.'

કિશોર રાવળ

ત્યારે રામુભાઈ બોલ્યા : 'પરંતુ આવી બિકીની પહેરીને દૂધ આપવા આવે છે?'

મેં કહું : 'વાતો કરવા કરતાં ચાલો, પાણીમાં જંપલાવીએ.'

ત્યારે રામુભાઈ કહે કે, 'આપજાને તરતા નથી આવડતું.'

કાકા કહે : 'કંડા પાણીથી મને તો શરદી થઈ જાય..'

હું બજેને જોતો રહ્યો. આ જ બે જજા અઠવાડિયાથી બીચ પર આવવા થનગની રહ્યા હતા. એમને ત્યાં છોડીને હું અડવો કલાક પાણીમાં એકલો તરી આવ્યો. ત્યાં સુધીમાં કાકા ભનીજાએ બીજા બે નિયર અને પટેટો ચિખસની બેગ પૂરી કરી. એવામાં લાઈફ ગાર્ડની સીટીના તીજા અવાજ આવવા માંડ્યા. કોઈને બચાવવા બે લાઈફ ગાર્ડ છોકરીઓ પાણીમાં ફૂટી પડી હતી.

અમે ત્રણ સફાળા ઉભા થઈ ગયા. અને દરિયા તરફ જોવા લાગ્યા. મિનિટ બે મિનિટમાં તો તે લોકો એક જુવાન છોકરાને ગળે લાઈફ જેકેટ લટકાવીને કિનારા તરફ લઈને આવતાં હતાં. તે છોકરાને તરતા આવડતું હતું પણ દરિયામાં તરવાની હદની બહાર જતો રહ્યો હતો અને થાકીને દૂબવા માંડ્યો હતો. એને એ લોકોએ રેતીમાં સ્કુવડાવ્યો. આજુભાજુ દસ પંદરનું ટોળું થઈ ગયું. તેમાં અમે પણ ઉભા રહ્યો. પેલા દૂબેલા જુવાનના પેટ ઉપર એક છોકરી બેસી ગઈ અને નીચા નમીને પેલા જુવાનના નાક ઉપર પોતાના ગાલ અડાઈને જોતી હતી કે અનો શાસોઝ્વાસ ચાલે છે કે નહીં. પછી થોડી નીચે સરકી બે હાથથી જુવાનની છાતી પર એક સરખી રિધમથી પ્રેશર આપવા લાગ્યો.

કાકા ધીરેથી બોલ્યા : 'આમાં પેલાના શરીર પર બેસવાની શી જરૂર છે?'

રામુભાઈ કહે : 'ક્યાં બેઠી છે તે જોયું?'

મેં કહું : 'પેલાના ફેફસાંમાં પાણી ભરાયું લાગે છે. તેનાથી શાસ નથી લેવાતો.'

ત્યાં તો બીજી લાઈફ ગાર્ડ પેલાનું મો ખોલી તેની ઉપર પોતાના હોઠ મૂકીને પોતાના શાસથી પેલાના ફેફસાંમાં હવા આપવા લાગ્યો. રામુભાઈ કાકાનો હાથ દબાવવા માંડ્યા. મેં જોયું તો કાકાની આંખો મોટી થઈ ગઈ હતી. કાકા કહે : 'નાગા લોકો. આમ જાહેરમાં વર્તતા શરમ નથી આવતી? સરકાર આમ ચલાવી કેમ લે છે?'

મેં તાણા થઈને કહું કે, 'કાકા, પેલાનો જીવ જાય છે.'

કાકા કહે : 'અહીં આપજી સંસ્કૃતિમાં અને આ લોકોની સંસ્કૃતિમાં ફેર છે. આપણે મરી જઈએ પણ શિષ્ટાચારમાંથી ઊચા ન આવીએ.'

હવે પેલાના શરીર પર બેઠેલી છોકરી નીચી નમીને પેલાના મોં પર પોતાનું મોં મૂકી ઊડા શાસ લેવા માંડી. આમ કરતાં તેનું ખુલ્ખું શરીર જુવાનના ખુલ્ખા શરીર સાથે ઘસાતું હતું.

રામુભાઈ ધીમેથી મારો કાનમાં બોલ્યા : 'પેલાને જલ્દ્યા છે.'

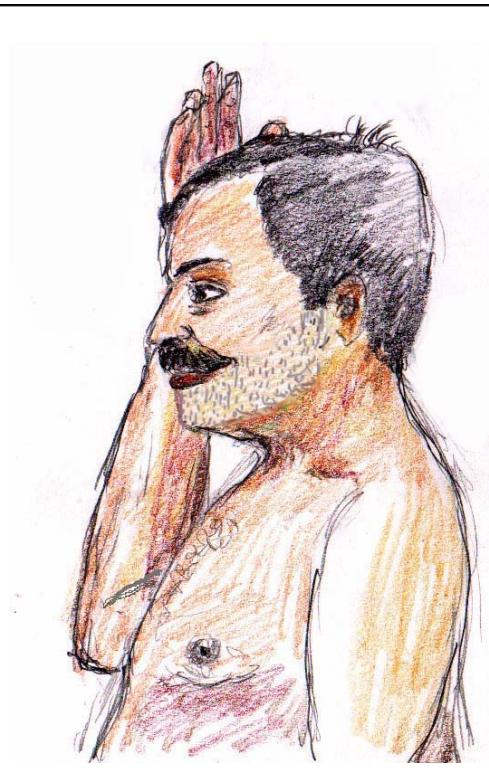
આ જ વખતે જુવાનના મોંમાંના એક ખૂંઝીથી થોડું પાણી નીકળ્યું. જુવાનને ઊંઘો ફેરવીને પીઠ પાછળ દબાણ આપીને વધારાનું પાણી કાઢી નાખ્યું. અને આ ગાળામાં એભ્યુલન્સ આવી ગઈ હતી. છોકરીએ જુવાનને વચ્ચે રાખીને, તેના બજે હાથ પોતાના ખભા પર ટેકવીને એભ્યુલન્સ સુધી ચલાવીને લઈ ગઈ. અમે ત્રણ તે જોતા રહ્યા. અને રામુભાઈ કહે : 'મારો બેટો, ડૂબીને તરી ગયો.'

અમે પાછા અમારી જગ્યા પર આવી ગયા. સાથે લાવેલો નાસ્તો જાપટવા બેઠા. બજે લાઈફ ગાર્ડ એમનાં પ્લેટફોર્મ ઉપર જઈ બેસી ગઈ. લોકો પણ વિભરાઈ ગયા.

ત્યાં રામુભાઈ બોલ્યા : 'આપણે નહાતું તો નથી. તો કિનારા પર લોકો ચાલે છે તેમ હું થોડું ચાલવા જઈ.'

બાલુકાકા કહે " 'ચાલ, હું પણ તારી સાથે આવું. ચાલવા જેવી એકેય કસરત નહીં.'

હું અંધે મીંચી લાંબો થયો. માંડ પાંચ સાત મિનિટ થઈ હશે. ત્યાં તો 'હેલ્પ'ની બૂમો પડી. હું એકદમ બેઠો થઈ ગયો. મેં જોયું તો કિનારાની નજીકમાં જ બાલુકાકા ડૂબતા હતા. અને રામુભાઈ તેમને બચાવવા પાણીમાં જંપલાવતા હતા.

**પાછલા પગે રમણભમણ
નીતિન ત્રિવેદી**

(મારો મમરો: નીતિન ત્રિવેદીના વાર્તાસંગ્રહ 'કાગડો સ્માર્ટ છે' માંથી આ વાર્તા તેમના સૌજન્યથી લીધી છે. તેમની વાર્તાઓ એટલે રંગોમાં, તરંગોમાં ઉક્ખયન. 'એક હતી રાણી' બાળકોની પરીકથા જેવી શરૂઆત કરે અને આધુનિક પ્રણયત્રિપુટીમાં બદલાઈ જાય, 'ઓવરટેઇફ' બે મિત્રોની મીઠી હરિફાઈનો મીઠો-કડવો અંત લાવે, 'કાગડો સ્માર્ટ છે' તે આપણી દુનિયાનું એક સાચાં શબ્દોમાં વિહંગાવલોકન કરાવે છે અને 'પાછલા પગે રમણભમણ' -હવે રહેવા દીને સાહેબ, તેમાં પાછલા પગે જવા કરતાં હેડઓન જ વાંચો, માણો! જૂઝો આ વાત! મધ્યાંતરનો મૂંજારો - મિહલાઈફ કાઈસિસ - કોને કહેવાય તેનું આ ચિત્રણ જૂઝો!)

રમણલાલ એકલા પડી ગયા. રજાઓ પડી એટલે મીતા અને સુભીત ટ્રેકિંગ ટૂર પર નીકળી ગયાં હતાં. ને સુનંદા સવારે ટ્રેઇનમાં બે ત્રણ દિવસ માટે પિયર જવા રવાના થઈ હતી.

એકલા પડી જવાનું ક્યારેક ક્યારેક બનતું. એવું નહોતું કે રમણલાલને એકલા પડતું ગમતું નહીં. આજેય એમને એકલતા માણસી હતી. પણ કેમેય મૂડ આવતો નહોતો.

થોડીવાર તો એમણે આમથી તેમ આંટા માર્યા. ઘરના ઓરડા અને રસોડા સહિત બધે આંટા માર્યે રાખ્યાં. ડ્રોઈંગરૂમમાં ઘડીક ઊભા રહ્યા. વળી પગ ઉપાડ્યા. એ વખતે ક્લેન્ડર પર એમની નજર પડી. આજે રડમી એપ્રિલ હતી. ૨૬ એપ્રિલ! ત્રણ દિવસ પછી ૨૮ એપ્રિલ! રમણભાઈ ઘડીભર ખોડાઈ રહ્યા, ઓગણપચાસ વર્ષ થશે મને! એક વર્ષ ને ત્રણ દિવસ પછી વન પ્રવેશ! ઓહ!....

રમણલાલ ગમગીન થઈ ગયા. જરણાની જેમ ધીમે ધીમે વહી રહ્યા હતા ને અચાનક સ્થળિત થઈ ગયા. ક્યાં વહી ગયા ઓગણપચાસ વર્ષ! શું શું કરવું હતું આ જિંદગીમાં, ને કેવું કેવું થઈ ગયું! રમણલાલનું ખાલી ખાલી મોં આણગમતા સ્વાદથી ભરાઈ ગયું, 'સાલી, આ તે કંઈ જિંદગી છે!' એ બબડ્યા.

એવામાં ભીતરથી અવાજ આવ્યો, કેમ તારે તો સારી નોકરી છે, સમજુ પત્ની છે, મજાનાં બે સંતાનો છે, રૂપકું ધર છે, બીજું જોઈએ શું?

રમણલાલના હોઠ ભીસાયા. એવું તો કોને નથી હોતું? અને એટલે કંઈ જિંદગી મનગમતી થોડી બની ગઈ?

વળી અંદરથી અવાજ આવ્યો. ત્રણ ના પાડતું હતું તને તારી રીતે જીવતાં? ત્રણ રોકતું હતું, હે? બોલ!....

રમણલાલ ચૂપ થઈ ગયા. પછી એને થયું. હું કંઈ બોલ્યો છું જ કયાં? ને તોય કંઈ બોલ્યા જેવું, ને ચૂપ થઈ ગયા જેવું કેમ લાગ્યું?

રમણલાલે ક્લેન્ડર પરથી નજર ખસેડી લીધી. એમની અંદર અભાવો ઊતરી આવ્યા. એમની ચોપાસ ઉદાસી ફરી વળી. ઓગણપચાસ વર્ષમાં ધણું ધણું રહી ગયું કરવાનું, કરવા જેવું. રમણલાલ પર બુલડોગરની જેમ વસવસો ફરી વળ્યો.

વળી ક્લેન્ડર પર નજર ગઈ. એમાં એકલી તારીખો નહોતી. ચિત્રો પણ હતાં. આ માસના ચિત્રમાં એમણે જોયું ફિનિક્સ પંખી. રમણલાલ એ ચિત્રને, એ પક્ષીને તારી રહ્યાં. ફિનિક્સ...રાખ થઈને વળી પાછું ઊસું થતું પંખી...રમણલાલે ભીતર ટાઢકનો સ્પર્શ અનુભવ્યો. જાણે તણાખલાએ બુલડોગરને ઉથલાવી દીધું.

એ સહાક દઈને બેઠા થયા. વળી એમને ખ્યાલ આવ્યો. પોતે તો બેઠા જ નથી. ક્યારના ઊભા જ છે!

ને એ પૂતળાની જેમ પેલા કેલેન્ડરને તાકતા ઊભા રહ્યા. પછી નજીકના સોફા પર બેસી ગયા. થાક લાગ્યો હતો એમને, જાણે ઓગણપચાસ વર્ષથી ઊભા ઊભા ખોડાઈ રહીને લાગ્યો હોય એમ.

ગજાતરી બહારની કષ્ણો બાદ રમણલાલે આયસ મરડી. એ હળવેકથી ઊભા થયા. બારી પાસે આવીને ઊભા. હવા-માં ઠંડક હતી. સાંજ ઢળી રહી હતી. રમણલાલે ઊડો શાસ લીધો. પછી કુણા પડી રહેલા સૂરજને તાકવા લાગ્યા. ઓગણપચાસ વર્ષનાં કેટલાંથે દૃષ્યો સામે આવીને ઝડપથી પસાર થવા લાગ્યાં. કેટલાંક દૃષ્યોથી આંખને ઠંડક મળતી હતી. તો કેટલાંથે દૃષ્યોથી આંખો બળતી હતી.

એકાએક રમણલાલને ઢળતો સૂર્ય દાડતો લાગ્યો. એમણે આંખો ચોળી. ને આંખોમાંથી રંજ ભીતરમાં ઉત્તરી ગયો. સૂર્ય ઢળતો હતો એ રમણલાલને ગય્યું નહીં. એ એને ઢળતો રોકી શકે એમ નહોતા. સૂર્ય તો એના કાબૂમાં નથી.. પણ પોતાના ઓગણપચાસ વર્ષ તો કાબૂમાં હતાં ને!

...ને ભીતર ઊતરેલો રંજ ભડકે બળવા લાગ્યો.

એ ઝડપથી સોડામાં ગયા. ફિજમાંથી કંડા પાણીની બોટલ કાઢીને ગટગટાવી ગયા. ટાકો શેરડો અંદર ઊતરતો અનુભવ્યો. પછી કંઈક નિરાંત થઈ.

કોઈંગરમાં આવી એ સોફા ઉપર બેઠા. વળી ઊડો શાસ લીધો. પેલા કેલેન્ડર તરફ ફરી નજર ન જાય તેની કાળજ રાખી. એ કાળજ રાખવા જતાં ભીતિ સાથે જોડાયેલા કબાટના બારણે જડાયેલા આયનામાં નજર પડી ગઈ. એની આખી જત એ આયનામાં જડાઈ ગઈ હતી. પોતાના પ્રતિબિંબને કોઈ અજાણ્યા માણસ તરીકે નિરખવાનો પ્રયાસ કર્યો. પણ છેવટે પેલા ઓગણપચાસ વર્ષ એમની સામે અદૃષ્ટાસ્ય કરવા લાગ્યાં.

રમણલાલ ઝડપથી ઊભા થઈ ગયા. મેઈન હોર બંધ હતું. એ સોડા તરફના પેસેજમાં આવ્યા. પેસેજમાં અગાસીએ જવાનો દાદર પડતો હતો. રમણલાલ સડસડાટ દાદર ચઢી ગયા. અગાસીમાં આવી એમણે આમતેમ આંટા માયર્ચ. સૂરજ સાવ ઢળી ચૂક્યો હતો. થોડો ઘણો અજવાસ હતો. રમણલાલને થયું, કોણ જાણે કેવો દિવસ ઊંઘ્યો છે તે કંઈ ચેન નથી પડતું, પછી થયું, દિવસ તો બરાબર ઊંઘ્યો હતો. એમણે એમ વિચારવું જોઈએ કે કોણ જાણે કેવો દિવસ આથમી રહ્યો છે!

રમણલાલની નજર ફરી પદ્ધતિમે ગઈ. સંધ્યાની લાલિમા ધીરે ધીરે થઈ રહી હતી. આકાશ વાદળી વાચા ધારણ કરી રહ્યું હતું. વાચા બદલાવનું આકાશ નિર્વસ્ત્ર થતું હશે! એમણે આકાશ તરફ એકધારી મીટ માંડી. રમણલાલને એવું વિચારતાં નિર્વસ્ત્ર થવાનું મન થયું. નાનપણમાં ગમે ત્યારે નિર્વસ્ત્ર થવાની મજા આવતી. સાલું અત્યારે તો બે જ વખત નિર્વસ્ત્ર થવાનું બને છે. એક નહાતી વખતે, ને...

રમણલાલ હસ્યા. હોઠ પર માત્ર હાસ્ય ફેલાયું. પણ મનમાં તો ખડખડાટ હસ્યા. એ હસવા સાથે રમણલાલના ડૈયા-માં ઉમંગ જાય્યો. એ અગાસીની પાળ પર બેસી ગયા. એ નાના હતા ત્યારે અગાસીની પાળ પર ચાલતા. અત્યારે રમણલાલને પાળ પર ચાલવાની ઈચ્છા થઈ ગઈ. પછી થયું કે સાલું કોઈ જોઈ જોઈ તો કેવું લાગશે! કેવું ધારશે! વળી પાછું થયું, આપણે જેમ કરવું હોય એમ કરીએ. આપણે આપણા ધરના રાજા. ઈચ્છા થાય તો નવસ્ત્રા થઈને પણ નાયીએ. એમાં બીજાને શું?

રમણલાલને બરાબરનો ઉમંગ ચુક્યો. એ પાળી પર બેઠા જ હતા. એમણે હળવેથી પગ ઉપર લીધા. હાથના બંને પંજા પર શરીર ઊચકી ગોઠણભેર થયા. પછી હળવે હળવે ઊભા થવા લાગ્યા. થોડીક બીક પણ લાગી-એટલે અટક્યા. ઓગણપચાસ વર્ષ બીક તો લાગે ને! તો યે હિંમત કરીને છેવટે ઊભા થયા. પડી ન જવાય એટલે શરીર ધાબા તરફ થોડું ઢળતું રાય્યું. પછી ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યા. કંઈક રોમાંચ થયો. રમણલાલને મજા પડી ગઈ. કોઈના જોઈ જવાનીયે બીક ન રહી. પાળી પર ચાલતાં ચાલતાં કોન્નર પરની પાણીની કુંઠી સુધી એ આવ્યા. કુંઠી ખુલ્લી હતી. પાણી અરધોઅરધ ભર્યું હતું. જો કે અંધારામાં ખાસ દેખાતું ન હતું. પણ શહેરમાં બનીઓ જગમગવા લાગી હતી. એટલે આછો અજવાસ પથરાયો હતો.

રમણલાલને હવે તોફાન સૂર્યાં. એ તો બેસી ગયા કુંઠીની પાળે. લુંગી ઊચી કરી બંને પગ નાખ્યાં ફૂલીમાં. પગ જબોળાયા પાડી સુધી. પછી એમણે પગ હલાવવા માંડ્યા. પાણીમાં તોફાન સર્જાંયું. છેલ્સે આવું તોફાન કયારે કર્યું હશે? પાંત્રીસ-ચાલીસ વર્ષ પહેલાં? રમણલાલે યાદ કરવા પ્રયત્ન કર્યો પછી થયું. જવા દે ને! જ્યારે કર્યું હોય ત્યારે, અત્યારે શું?

અટકી ગયેલા પગ ફરી સંજવયા, ને પાણીમાં છબદ્ધ કરવા લાગ્યા. હવે એમને કુંઠીની અંદર ઊતરવાનું મન થયું. કુંઠી બહુ ઊચી નહોતી. એમણે હળવેથી પગ અંદર ઊતાર્યા. ગોઠણ સુધી પાણી આવતાં લુંગી સાથળ સુધી ઊચી કરી. પછી પાળ પકડીને કુંઠીમાં ચાલ્યાં. લીલાને કારણે થોડુંક લપસ્યા, પણ તો યે એમણે ચારે તરફ ફરી લીધું. ને વળી પાણી પાળ પર બેઠા. નાના હતા ત્યારે આવી રીતે એ ક્યાંચ પણ પાણીમાં પડતા ત્યારે પાણીમાં પેસાબ કરવાની મજા આવતી. જો કે અત્યારે એવું મન થયું નહીં.

એમણે પગ બહાર કાઢ્યા. હવાને કારણે ઊચી પગ ઠંડક અનુભવવા લાગ્યા. પછી અગાસી તરફ પગ લીધા. લુંગી જેમની તેમ રાખી પગ સૂકાવા દીધા. એમણે વિચાર્યું, પોતે એકલાં ન હોત તો આ બધું કરી શક્યા હોત? ધડીભર વિચારમાં પડી ગયા. પણ વિચારવા જતા ઉમંગ ઓસરતો જતો લાગ્યો. ને એ રમણલાલને પાલવે એમ નહોતું. એટલે એવું બધું વિચારવું બંધ કર્યું.

કિશોર રાધન

પગ સુકાયા એટલે પણ પરથી એ નીચે ઉત્તર્યા. થોડુંક આમથી તેમ ટહેલ્યા. પછી અગાસી પરથી નીચે ઘરમાં આવ્યા. એમને વિચિત્રવિચિત્ર આનંદ થતો હતો. નીચે આવીને રસોડામાં જઈ ડાઈનિગ ટેબલ પર સ્ટાઇલથી બેઠા. સુનંદા રસોડ બનાવીને ગઈ હતી. રસોડ સાઢી હતી. પણ રમણલાલ શાહી ભોજન લેતા હોય તેમ જુખ્યા.

પછી એ ડ્રોઇંગડ્રમમાંઓ આવ્યા. રોજની આદત પ્રમાણે ટીવી ઓન કરવાની ઈચ્છા થઈ પણ એ ઈચ્છા તરત દાબી દીધી. આજે કોઈ ટીવી ગ્રોગ્રામ એન્જોય નથી કરવો. અત્યારે બસ જાતને જ એન્જોય કરવી છે.

ને રમણલાલ પ્રસન્ન થઈને સોફા પર ઢળીને બેઠા. ડાબી બાજુની દિવાલ પર સીમા કંપનીનું કેલેન્ડર હતું. એમાં નીચે ગીણા ટાઈપમાં છપાયેલી તારીખો જોવાની ન હતી. પણ ઉપર છપાયેલી સુંદર તસવીર જોવા જેવી હતી. એ તસવીરમાં અદ્ભુત સ્થિત કર્તી સુંદર યુવતી હતી.

રમણલાલની નજર ત્યાં સ્થિર થઈ ગઈ. એ તસવીરમાંથી સૌદર્ય નીતરી રહ્યું હતું. ક્યાંય સુધી રમણલાલ એને ટીકી રહ્યા. એકએક રેખાઓ, વળાંકોનું રસપાન કરવા... ને બસ એમ જ સીમા યાદ આવી ગઈ. સીમા!...

રમણલાલ રોમાંચિત થઈ ઉદ્ધ્યા. એમણે જે ગ્રૂપમાં કોલેજ જીવન ગાય્યું હતું એ ગ્રૂપમાં સીમા પણ હતી. બીજી બે છોકરીઓ પણ હતી. પણ સીમા બસ સીમા જ હતી. રમણલાલને ઘણું બણું યાદ આવી ગયું. સાથે સાથે રંજ પણ આવ્યો. સીમા તરફ 'આગળ વધવા'ની મળેલી તક એમણે 'સજ્જન' રહેવામાં વેડફી નાખી હતી.

એકાએક રમણલાલને વિચાર આવ્યો. એ સીમા અત્યારે વડોદરાથી અહીં પિયરમાં તો નહીં આવી હોય! વેકેશન છે એટલે કદાચ આવી પણ હોય. એને ફોન કર્યો હોય તો!... કરાય, એમાં શું? હા, હા, ચાલ...

ને એ તુરંત ઊભા થઈ ડ્રોઇંગ રૂમના ફીન તરફના ખૂણો ગયા. ફોન જોડ્યો. રિંગ જતી હતી. થોડી રાહ જોઈ. પણ કોઈએ ફોન ઉપાડ્યો નહોતો. રમણલાલ વિચારવા લાગ્યા-નાનો કે સીમા વડોદરાથી અહીં આવી હોય તો શું? શી વાતો કરવી? અહીં ઘરે આવ, એમ કહી દઉ? ને એ આવે? આવે, આવે કેમ ન આવે? ફેન્સિશપ થોડી મટી ગઈ છે?... અને એ આવી તો? તો શું? વાતો કરશું. ઘણી ઘણી વાતો કરવાની છે. કરશું. થઈ શકી નહોતી એવી વાતો પણ...

...પણ માત્ર વાતો જ કરવાની? કે પછી... રમણલાલ કલ્યનામાં સરી પડ્યા. સીમા ઘરમાં પ્રવેશ કરી રહી છે. રૂપ નીતરતી સીમા 'હાય, રામમા...' એવા ઉદગારો સાથે રમણલાલને વળગી પડે છે. ને રમણલાલ સીમાને. કોલેજ ગ્રૂપ સાથે એકવાર પિકનિક પર ગયેલા ત્યારે ટેઈપ પર વાળી રહેલી 'કમ સાપેભર'ની ધૂન પર સીમા સાથે ડાન્સ કરવાનું મન થઈ આવ્યું હતું. પણ પોતે હિમત કરી શક્યા નહોતા. 'કેમ, રામમા... કરી મૂંઝારો થાય છે?' સીમાએ મજાકિયા સ્વરે પૂછ્યું હતું. રમણલાલ ઓર મૂંઝાઈ ગયા હતા. ને ત્યારે બીજાં બધાં હસી પડ્યાં હતાં... પણ રમણલાલ અત્યારે મૂંઝાવા માગતો નહોતા. એ તો 'કમ ઓન સિસ્મી... કમ ઓન...' બોલી ઉદ્ધ્યા. ને જ્ઞાનો સીમાને આંદ્રિગનમાં લઈને એક હાથ અની કમ્બર પર નજીકતથી રાખી બીજો હાથ સીમાના હાથમાં પરોવીને 'કમ સાપેભર'ની ધૂન પર આખેઆખા શિરકવા લાગ્યા. આમને આમ રમણલાલ કેટલીક ક્ષણી ઝૂમતા રહ્યા. એમને કેફ ચદ્દાયો હતો. એવામાં ફોનનું રિસિવર હાથમાંથી દીરેદીરે સરકવા લાગ્યું ત્યારે રમણલાલ એકએક ખ્યાલમાંથી જાગી ઉદ્ધ્યા. એમણે રિસિવર સરખું પકડીને કાને માંડ્યું. રિંગ હજુયે જતી હતી છતાં કોઈએ ફોન ઉપાડ્યો નહોતો.

રમણલાલે હળવા નિઃશાસ સાથે ફોન મૂક્યો. પણ એમના દિલોહિમાગમાં સીમા હજુ છવાયેલી હતી. જો કે સીમા એમને જે ત્વરાથી વળગી હતી એટલી ત્વરાથી અળગી થઈ ગયાનું રમણલાલે અનુભયું.

એમને એમ જ રમણલાલ ઘરમાં આંટા મારવા લાગ્યા. એમ કરતાં બેડરૂમમાં પહોંચ્યા. ત્યાં પૂરા કદના આયનામાં એ દેખાયા. સામે દેખાતા આખેઆખા રમણલાલને એ તાકી રહ્યા. રમણલાલે માથાના વાળનું અવલોકન કર્યું. કેટલા વાળ સફેદ હતા! ગણી શકાય નહીં એટલા. એમણે ઘ્યાનથી જોયું. કાળા કરતાં સફેદ વાળની ટકાવારી ઉચ્ચી હતી. નજરે ચઢે એવી એમની ફાંદ હતી... આવા રમણને, રામમાને સીમા કરી રીતે સીમા ઓળંગવા ટે!

રમણલાલે માથાના વાળમાં હાથ ફેરવ્યો. ચહેરા પર હાથ ફેરવ્યો. ફાંદ પર હાથ ફેરવ્યો. રમણલાલને બરાબર ગોક્ખયું નહીં. પોતાના આવા વ્યક્તિત્વ સાથે સીમાનો મેળ બેસાડવાનો ઘ્યાલ જ કેવો બેહૂદી છે!

પણ રમણલાલને એ પણ ઘ્યાલ આવ્યો, કેમ સીમા પર પણ ઉમરના થર, વરસોના થર નહીં બાઝ્યાં હોય! એ પણ જાડી અને ભરી નહીં થઈ હોય!

...ને રમણલાલ હસ્યા. ખડ્યાટ હસ્યા. એવું હસ્યા કે સીમા... ને સીમાનો ઘ્યાલ... વરાળ થઈને ઉડી ગયાં.

એમણે ફરી ઘણાથી આયનામાં પોતાનું પૂર્ણ પ્રતિબિંબ નિહાયું. રમણલાલ પોતાને કર્યી બદલાયેલા બદલાયેલા લાગતા હતા. ગંજ કાઢીને વળી પ્રતિબિંબ નિહાળવા લાગ્યા. એમ કરતાં એમને લુંગી કાઢી નાખવાની ઈચ્છા થઈ. એમણે એ ઈચ્છા તત્કાળ અમલમાં મૂકી. તત્કાળ અમલમાં મૂકવા જેવી ઈચ્છાઓ એમણે અત્યાર સુધી કેટલીયે વાર બળપૂર્વક દબાવી દીધેલી એનું સ્મરણ થવા લાગ્યું. પણ એ ય એમણે બળપૂર્વક દબાવી દીધું.

વળી એમને નિર્વસ્ત્ર થવાનું મન થયું. એ પણ અમલમાં મૂક્યું. હવે એ પોતાનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ નિહાળી રહ્યા હતા.

કદાચ પહેલી વાર આમ, આ રીતે, આ સ્વરૂપે એ પોતાની જાત સામે છાતા થયા હતા. રમણલાલને વિચિત્ર મોજ પડી રહી હતી. માથાથી માંડી પગ સુધી પોતાને ઘણાથી અવલોકી રહ્યા. પછી એમણે કમરને આમથી તેમ ઝટકાવી. એમના

કેટલાંક અંગો રિથર રહ્યાં તો કેટલાંક આમથી તેમ જૂલતાં રહ્યાં. કેટલોક સમય એમણે પોતાને, સંતોષ થયો ત્યાં સુધી આવું બધું જુદી જુદી રીતે કર્યા કર્યું.

પછી રમણલાલ એ જ સિદ્ધિમાં પલંગ પર આડા પડ્યા. આજે તો બસ આમ જ સૂતું છે. પથારીમાં પડ્યા પછી. અને એ યે આ સ્વરૂપે, રમણલાલને અવનવી કલ્યાનાઓ થવા લાગ્યો.

કેલેન્ડરમાંની પેલી લલના સ્મરણમાં આવી. પછી તો સ્મરણમાં લાવી શકાય એવું ઘણું ઘણું રમણલાલ ખેંચી લાવવા માંડ્યા. મનગમતું, ગમતું કરવાનું રહી ગયેલું એવું ઘણું ઘણું રમણલાલમાં ઠલવાવા લાગ્યું. રમણલાલ રમખાણ થઈ ગયા. એમનું સમગ્ર અસ્તિત્વ જુમવા લાગ્યું હતું. અજબ કેફ ચઢ્યો હતો.

એમને એમ લાગતું હતું કે ઓગણપચાસ વર્ષ એકઠાં કરીને એકસાથે પોતે જીવી રહ્યા છે. આ ભરીભરી છલકાતી ક્ષણોમાં શું શું નથી!... જલન છે... ચલન છે... સ્ખલન છે... રમણલાલ ડોલન અનુભવી રહ્યા હતા. સમગ્ર દુનિયા સાથે, હમણા સીમા સાથે જ્યાલોમાં કર્યું હતું એવું, નૃત્ય કરી રહ્યા હતા.

આખરે રમણલાલ ઢીલા ઢફ થયા. શરીરમાં શિથિલતા આવી. તાજગી અનુભવતા એ બેઠા થયા. હળવેથી ઊભા થયા. વળી એનું અનાવૃત સ્વરૂપ પેલા આયનામાં ડોકાયું. ક્ષણભર એ ઊભા રહ્યા. પ્રસંગતાથી પોતાનું અપૂર્વ રૂપ નિહાળતા રહ્યા. પછી મસ્તીભરી ચાલે બાથરૂમ સુધી ગયા. બાથરૂમમાં ભરેલું પાણીથી ભરેલું ટબ પણ હતું. અધ્યકૂડા બેસીને એમણે ટબમાં જમણો હાથ નાંખ્યો. ને જોરજોરથી ગોળગોળ હાથ ફેરવવા લાગ્યા.

અચાનક એ અટકી ગયા. હાથ બહાર કાઢી લીધો. પાણી ગોળગોળ ફરતું હતું. રમણલાલને લાગ્યું કે એમણે 'ઓગણપચાસ વર્ષ પાણીમાં?'

ગોલ ગોળ ફરી રહેલાં પાણીને તાકી રહેલી રમણલાલની આંખો સહેજ પહોળી થઈ. પછી 'નો... નો... નોટ એટ ઓલ...' એવું એ બબ્દ્યા.

એમણે ઊભા થઈ પાણીનું ટબ બંને હાથે ઊચકી પોતાના આખા શરીર પર રેઝી દીધું. જાણે પાણીમાં ઓગણી ગયેલા ઓગણપચાસ વર્ષ એમન સમગ્ર અસ્તિત્વમાં ફરી ઠલવાઈ ગયા હોય એમ રમણલાલ પોતાને બહારથી ને ભીતરથી પણ તરબતર અનુભવવા લાગ્યા.

વાનગી	પ્લાન્ટેઇન બનાના કોકિલા રાવળ
-------	---------------------------------

દક્ષિણ અમેરિકાની આ ચીજ થોડાં ફેરફાર સાથે. ગણકૂડા લોકો માટે નાસ્તામાં ધરવા માટે સરસ છે.

સામગ્રીઓ

કમ પ્રમાણ માપ સામગ્રી

- ૧. ૩ પ્લાન્ટેઇન, જારી છાલનાં લીલાં કેળાં
- ૨. ૧૦ ચમચા તેલ

રીત

૧ કેળાંને પાકવા દેવા. લીલાં કે પીળાં હોય તો તેને કાળા થવા દેવા. પાકતાં લગભગ અદવારિયું લાગશે.

૨ છાલ કાઢી અરધા ઈંચના પતીકાં કરવાં.

૩ નોન-સિટક પાનમાં તેલ ગરમ થાય એટલે એક પછી એક પતીકાંને આડા ગોઠવી દેવાં. તાપ ધીમો રાખવો. પછી એક પછી એક ઊંધાં કરી દેવો. બધાં ઊંધાં થઈ જાય એટલે તાપ બંધ કરી દેવો. અને પાનમાંથી કાઢી એક કાચના વાસણમાં ગોઠવી દેવાં.

૪ આ એમને એમ જ ખાઈ શકાય છે. સ્વાદ માટે તેના ઉપર ભીંહું, મરચું, લીલાં મરચાં, કોથમરી પણ નાખી શકાય.

ભજિયાં	કિશોર રાવળ
માણસાઈના દીવડાઓ દિગભાર સ્વાદિયા 'જન્મભૂમિ પ્રવાસી'ના સૌજન્યથી	

જીવનમાં સારામાઠા અનેક પ્રસંગોએ એવા અવિસરણીય અનુભવો થતા રહે છે કે જેમાં વ્યક્તિત્વના અંદરના ઉજાસના દર્શન થઈ જાય છે. પ્રતીકૂળ સંઝેગોમાં સ્વપ્નેય ખ્યાલ ન હોય એવી રીતે મદદ અને ઓથ મળી જાય ત્યારે માણસાઈના એવા દીવા ગ્રગટાવનાર જગતનિયંતાનો પાડ કેમ લુલાય!

દિવાળી પછી અમારા ટોરોન્ટોનિવાસી પુત્રને ઘેર અમારે થોડા મહિના માટે જવાનું થયું. પણ બે મહિનામાં જ હાંજ ગગડાવી નાખે તેવાં વિષભ હવામાનનો અમને અનુભવ થયો. વિજાની નિર્ધારિત તારીખ સાચવવા અમારે એ દિવસોમાં જતું પડ્યું હતું. હજુ વધુ આકરો શિયાળો આવવાનો હોવાથી તથિબી સલાહ અનુસાર અમે સ્વદેશ પાછા ફરવાનું નક્કી કર્યું.

અમને KLM-ની બે ટિકિટ ૧૫ જાન્યુઆરીની મળી. ટોરોન્ટોથી સાંજના છ વાગે ઊપરીને સ્થાનિક સમય પ્રમાણે સવારે સાત વાગે એસ્ટરડેમ અને ત્યાંથી સવારના સાડા બારે અમારે મુંબદી પહોંચવાનું હતું.

ટોરોન્ટો એરપોર્ટ ઉપર KLM-ની ફ્લાઇટ માટે માનવમહેરામણ ઊમટ્યો હોય તેમ લાગ્યું. સ્વાભાવિક રીતે જ ટિકટો વધુ પડતી વેચાઈ ગઈ હતી. - એની સરખામણીમાં બ્રિટિશ એરવેઝ માટે પ્રમાણાં ઓછી બીડ હોવાથી અમને કહેવામાં આવ્યું કે જો અમે લંડન થઈને બ્રિટિશ એરવેઝમાં જવા માગતા હોઈએ તો માથા દીઠ ૩૦૦ અમેરિકન ડોલરનું અમને વળતર મળી શકશે. કેનેડિયન ડોલર પ્રમાણે એ ૪૫૦ ડોલર થાય. આમ અમને જોતજોતામાં એક વર્ષમાં ગમે ત્યારે વટાવી શકાય એવા નવસો કેનેડિયન ડોલરના વાઉચર મળી ગયાં. અમે બ્રિટિશ એરવેઝના મહેમાન બન્યાં.

બ્રિટિશ એરવેઝના વિમાનોને સવારના છ પહેલાં હીથરો વિમાનમથકે ઉત્તારવાની મનાઈ છે. રાતના સમયે તેના સંચાલકોને વિમાનોની ગતિ ઓછી રાખવાની ખાસ સૂચના અપાયેલી હોય છે અને એ આદેશ અવગણીને વહેલું ઉત્તરાશ કરનારા પાયહલને ભારે દડ કરવામાં આવે છે. અમારા કેપ્ટન ટોરોન્ટોથી ઉપડતાં વેંત આ માહિતી આપતાં જાહેર કર્યું હતું કે આપણે સાડા છ વાગ્યા સુધીમાં હીથરો ઉપર ઊતરશું.

નિયત સમયે ડિનર આપાયું પણ અમારાં 'એશિયન વેન્જિટેલ મીલ' મળી ન શક્યું, કારણ કે એ માટે ઓછામાં ઓછા નશ કલાક અગાઉ લખાવવું જરૂરી હતું. અમે KLMમાંથી આવ્યાં હતાં એટલે એ પ્રમાણે લખી શકાયું નહોતું. અમને વેજ સેંડવિચ અપાઈ પણ એ વેજ સેન્ડવિચમાં માછલીનો ઉપયોગ થતો હતો એટલે એનો અસ્વીકાર કરીને અમે એક બે ફળો જ લીધાં.

ટોરોન્ટોથી ઊપડ્યા પછીના બે કલાક પછી મારાં પણી કલ્યાનાને અચાનક છાતીમાં ગલ્યારામણ થવા લાગ્યી. એન જાઈના પેઇન શરૂ થયું. તેને મોળ ચડતી હતી. શાસ લેવામાં તકલીફ થતી હતી. બોલાતું નહોતું. આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં હતાં. મેં એરહોસ્ટેસ પાસે દવા માગી. તેણે પેરાસિટામોલની બે ગોળી આપી. એ દવા ખવાય એ પહેલાં તો તે બેદોશ થઈ ગઈ. બે-નશ એરહોસ્ટેસની મદદ લઈને તેને અમારી વચ્ચે હોરેજની સીટ ઉપરથી જિચકી બારી તરફની ખાલી કરાવેલી નશ બેઠકો ઉપર સુવાડવામાં આવી. વિમાનના કર્મચારીઓની દીડધામ વધી ગઈ. તેમાંના એક દાકતરે પ્રાથમિક તપાસ કરી. તેને ચિંતા જેવું લાગતાં તેણે કેપ્ટનને પણ વાકેફ કર્યા. કેપ્ટન પોતાને હસ્તકનાં યંત્રોમાંથી એક ખાસ સ્વીચ ચાલુ કરીને દરદીને ઓડિસજનની લાઈન ભલેચૂકે હટાવવામાં આવશે તો આખા વિમાનમાં હવાનું દબાણ જોખમાશે એવી ચેતવણી પણ કેપ્ટન આપી. કેપ્ટન જે દેશો ઉપરથી વિમાન પસાર થયું ત્યાંના નિષ્ણાત દાકતરો સાથે ફીન ઉપર વિચારવિનિમય પણ કરતા રહ્યા કે જેથી જરૂર પડે તો ઈમર્જન્સી લેંડિંગ કરી શકાય...

આ બધી ધમાલ ચાલની હતી ત્યારે એડિઝાક્યુટીવ ફ્લાસમાં સફર કરી રહેલી હો. નોરા નામની કાર્ડિઓલોજિસ્ટ યુવતી પોતાની જાતે જ મારી પાસે આખી અને વિગતો પૂછી. એ તરત પોતાના સામાનમાંથી સેથોસ્કોપ અને બ્લડપ્રેશર માપવાનું યંત્ર લઈને આવી અને દરદીની સારવાર શરૂ કરી.

તેમના નિદાન મુજબ આ એન્જાઈના પેઇન છે. એક ગોળીથી રાહત થવી જોઈએ. એકાદ કલાક પછી પણ ખાસ ફાયદો જોવા ન મળ્યો. તમામ વિમાની કર્મચારીઓ અને હો. નોરાએ આખી રાત ખડે પગે સેવા કરી. ત્યાર બાદ હો. નોરા પોતાની પાસેનું, ફદ્યરોગ માટે તાજેતરમાં જ શોધાયેલું નાઈટ્રોજિલસરિન સ્પે લઈ આવી. મને એ બતાવીને તેની માહિતી

કિશોર રાધન

આપી અને મારી અનુમતિથી તેણે કલ્યાનાનું મોહું સહેજ ખોલાવીને તેમાં જીબ નીચે થોહું છાંટ્યું. તેની તત્કાળ અસર થઈ હોય તેમ લાગ્યું. તેના હૃદયની રક્તવાહિનીઓ સક્રિય બની ગઈ. દરદીના નાક ઉપર માસ્ક હતો. તો નોરાએ જાતે તેના ખબર પૂછવા માટે દરદી સહેલાઈથી સમજી શકે તેવા ગ્રાશો પૂછવાની ઈચ્છા દર્શાવી. મેં તેને બે ગ્રાશો ગુજરાતીમાં શીખવ્યા એ પ્રમાણે તેમણે દરદીની નાણક જઈએ ખૂબ વાતસભ્ય ભાવે પૂછ્યું : "હું એ છે? કેમ છે?" કલ્યાનાએ હાથના સંકેત વડે "ઠીક છે.. હુખતું નથી." એમ જણાયું. તો. નોરાએ કહ્યું કે "અન્કલ, આ જો મારા મધ્યર હોય તો હું તેમનું ચેક-અપ કરાવ્યા પછી જ આગળની મુસાફરી કરવા કહું. તમને પણ મારી સલાહ છે કે લંડનમાં ચેક-અપ કરાવ્યા પછી જ મુંબઈ જાઓ." કેપ્ટને અમારી ઈમર્જન્સીને કારણે હીથરો હવાઈમથકે એક કલાક વહેલા ઉત્તરવાની ખાસ પરવાનગી માગી લીધી અને હીથરો એરપોર્ટ ઉપર એભ્યુલન્સ તૈયાર રાખવાની સૂચના આપી. ત્યાર પછી કેપ્ટને દરદીને અપાઈ રહેલા ઓફિસજનની લાઈન બંધ કરતાં પહેલાં એક હોસ્ટેસને નાનું પોર્ટબલ યુનિટ મોકલ્યું.

લંડનમાં પરોફિલે ઊતર્યા ત્યારે વરસાદ ચાલુ હતો. વિમાન ઊતરતાં વેંટ સ્પેશિયલ ગણવેષધારી એભ્યુલન્સ સ્ટાફ અંદર આવી પ્રારંભિક પૂછ્યપરછ કરી અને અમને ઊતરવાની તૈયારી કરી. એ વખતે એરપોર્ટના ગ્રાઉન્ડ સ્ટાફમાંની બે-ચાર બહેનો પણ વિમાનમાં અમારી પાસે આવી. તેમાંની એક ગુજરાતીભાષી યુવતીએ "માસી"ના ખબર પૂછ્યા અને એભ્યુલન્સમાં મોકલતાં પહેલાં અમારી ટિકિટ, વિઝા અને સામાનની ચાવીઓ પોતાની પાસે સાચ્યવા માગી લીધી. એભ્યુલન્સ પણ વિમાનના દરવાજીની લગોલગ એવી રીતે રાખવામાં આવી હતી કે અમારે એક પગથિયું પણ ઊતરવું ન પડે. અમારા ઊતર્યા પછી જ બાકીના ઊતરાઓને ઊતરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી.

ડિલિન્ગન હોસ્પિટલ બારેક ડિલોમીટર દૂર હતી. ત્યાં પણ અગાઉથી સંદેશો પહોંચાડી દેવામાં આવ્યો હતો એટલે તેના ઈમર્જન્સી વોર્ડમાં બધી તૈયારી કરી રાખવામાં આવી હતી. આખા ડિવસની સારવારાંનું ગ્રાન્ટ-ચાર વાર ઈ.સી.જી., એક્સ રે, બ્લડ ટેસ્ટ વગેરેમાં હોસ્પિટલના નાનામોટો દરેક કર્ફચારીએ સુંદર કાર્યક્ષમતા દાખવી. હોસ્પિટલના મુખ્ય ડિયેક્ટર તો. કુરિધને પણ ડિવસભર જાત દેખરેખ હેઠળ તમામ બ્યવસ્થા સંભાળી. ઈલાજ ઘડિયાળને કાંટે થતો જોઈને અંગ્રેજ ગ્રજાની સમયપાલનની નિષ્ઠા પુરવાર થઈ.

મોરી સાંજે અમને રજા આપવામાં આવી. વરસાદ ચાલુ હતો. ફોન કરીને ટેક્સ્સી બોલાવી. અમારી પાસે થોહું કે-નેડિયન ચલણ હતું એ સમસ્યા અમે ટેક્સી ડાઈવર સરદાર રજાજીતસિંહને કહી. તેમણે શરૂઆતમાં ભાડું લેવાની જ આનાકાની કરી. વળી લંડનમાં અમારું અણાધ્યું રોકાણ થઈ જવાથી એ રાતે અમે મુંબઈ પહોંચી શકીએ એમ નહીંતા એટલે ટેક્સીમાંથી જ સરદારજીએ પોતાના મોબાઈલ પર મુંબઈમાં અમારે વેર ફોનની જાણ કરવાની સગવડ સામે ચાલીને કરી આપી, એટલું જ નહિ પોતાને વેર રાતવાસો કરવા આવવા અને પોતાની "દાલ રોટી" આરોગવા આવવાનું પ્રેમથી આમંત્રણ પણ આપ્યું. મેં તેમના આવા સહકાર બદલ આભાર માન્યો અને જરૂર પડશે તો તેમને મોબાઈલ કરીને બોલાવી લઈશું એવી હૈયાધારણ આપીને પૈસા ચૂકવ્યા. તેમણે કેનેડિયન ડોલર સ્વીકારી લીધી.

હીથરોના સ્ટાફ સુરક્ષિત રીતે રાખેલી અમારા સામાનની ચાવીઓ, વિઝા, ટિકિટો બધું પાછું આપ્યું. વહેલી સવારે દસ વાચાની મુંબઈની ફ્લાઇટ માટે "ચેક-ઈન" કરવાનું હતું એટલે અમે એરપોર્ટ ઉપર જ રાત વિત્તાવાને હીથરો ઉપર આપી રાત છવાયેલા સમાવાનો જાત-અનુભવ કર્યો પરંતુ અમારા ડિલો-દ્વિમાગ તો અમને ત્યાં જોવા મળેલા માણસાઈના તમામ દીવડાઓના પ્રકાશથી ગુંજતા હતા. એ તમામ દીવડાઓને વેંટ.

(મારો મમરો: લોખને થયેલા અહોભાવમાં લેશ પણ ઘટાડો કરવાનો મારો કોઈ ઈરાદો નથી. પણ અનુભવ, વિચારણા પર રચાયેલ સિસ્ટમ 'આણધારી આફનો' વખતે આપોઆપ જ ચોક્કસાઈથી જુદાં જુદાં માણસોના કદમ મિલાવી દે અને જાણો જાણું થયું તેમ, એક સરસ મશીનની જેમ જવાબદારી ઉપાડી લે. એ સિસ્ટમ યોજવામાં કેટકેટલાંએ ફાળો આપ્યો હરો તે આવે વખતે જીવી નીકળે ત્યારે મારાથી તેઓને, સિસ્ટમ ઘડનારાઓને અને સિસ્ટમને કંકાસ, ઘર્ણા કે બૂમબરાડા પાડ્યા વગર અનુસરનારાઓને સલામો આપ્યા વગર નથી રહેવાતું! કિશોર રાધન)

પ્રકૃતિ- ગાન્ધી ઉપેન્દ્ર ગોર

યાદ આવે છે, ખૂબ જ યાદ આવે છે.

હા, એ એક પળ હતી, જયારે હું તને તારા સાચા સ્વરૂપમાં ઓળખી શક્યો.

એ પળ... મેં તને ઓળખવાનો આછો જ પ્રયાસ કર્યો અને માસું હંદય ઉલ્લાસની સાગરલક્ષીઓથી નાચી ઊદ્ઘયું. હું તો બસ મંત્રમુંગ બનીને તારી એ અદ્ભુત કૃતિ સામે તાકી જ રહ્યો.

'અદ્ભુત...' હું બોલી ઊદ્ઘયો.

સર્વત્ર ખીલી ઊઠેલી તારી એ અવર્જનીય કલા નીરખીને હું ઉલ્લાસથી નાચી ઊદ્ઘયો. એ રમ્ય મહેફિલના પટાંગણમાં મેં ધીમેથી પ્રવેશ કર્યો અને દૃષ્ટિ બેંચાય તાં સુધી વિસ્તરેલા એ પટાંગણને એકધારો જોઈ જ રહ્યો.

અમી છાંટણાની સીકરો ઉડાડતા નાનકડા ગરણાની મસ્તી મને સ્પર્શી ગઈ. હજુ તો એ મસ્તીની અનોખી તંત્રામાંથી જાગું ત્યાં તો વૃક્ષાણે બેઠેલ વિહંગ-ગણની ખેલટિલી મને જીવનની તાજગી અપી રહી. હા, મંદ વહેતો સમીર તો મને હરહેમેશ ચેતના અર્પે છે. તેને કેમ ભુલાય? વનરાજિને સાટેવ ડેલાવતો, અનિલ તો મધુરતમ સંગીતધ્વનિ ગ્રસાર્યે જ ગયો.

એ રમ્ય મહેફિલને નિહાળતો હું તંત્રાવશ બનતો હોઉં એવો આભાસ થયો.

મને આછો ઘ્યાલ છે કે તારો મૂઢ સાદ મારા કર્ણપટ પર અથડાય છે. તું કંઈક બોલે છે; હું સમજી શકતો નથી. સાંભળું હું છતાંય એ ધ્વનિ કોનો છે એ પારખી શકતો નથી. બસ એવી જ કોઈક પળે મને કોઈની કોમળ કરાંગુલિઓને સ્પર્શ થાય છે. મને કોઈ બેંચતું હોય તેમ લાગે છે.

એ અજ્ઞાત કરાંગુલીઓના બેંચાણથી હું તંત્રાવશ થઈને બેંચાતો જ ગયો.

ક્યાં સુધી બેંચાતો જ ગયો તેનો ઘ્યાલ નથી પણ...

...પણ પ્રકૃતિના વિશાળ સુરમ્ય પટાંગણના એક અદ્વિતીય ઉપવનમાં પહોંચી ગયો એવો ભાસ થયો.

પ્રકૃતિનું રમ્ય ગાન અને સામે દૃષ્યમાન વિશાળ ઉપવન - પછી તો

પૂછવું જ શું?

પ્રકૃતિઓના અનેક દૃષ્યોની મૂક ભાષા. હું મૂક બની ગયો. અને પછી તો મૂહુરવ કરતાં તારા મીઠા કર્ષણીય સરોદોનું શ્રવણ કરતાં હું ઐક્ય અનુભવવા લાગ્યો.

પ્રકૃતિનું ઐક્ય! હા, એ તંત્રામાંથી ક્યારે જાગ્યો એનો ઘ્યાલ નથી પણ ત્યારથી તંત્રાભજન બનેલો હું ચારે પાસ નજર કરું છું. ત્યાં તો એ જ પ્રકૃતિની અવિરત ઘટાળા!

હું વિચારે ચહું છું : 'ક્યાં હતો?'

'તો મને પ્રકૃતિનાં એ રમ્ય ગાન સંભળાવનાર કોણ?'

'ખુદ પ્રકૃતિ પોતે તો નહીં?'

મારી દૃષ્ટિ સામે જાય છે. હું બેઠો છું તે ટેકરીની તળેટીમાં કલકલ નિનાદ કરતાં નાનાં ઝરણાંમાંથી રૂસતાં અનંત જળ સીકરો હજુય હૃદયને અસીમિત આનંદ પ્રગટાવતાં ઉડે જ જતાં હતાં. વૃક્ષાળે બેઠેલ વિહંગગણ હજુ પણ જીવનની તાજગી અર્પતા હતા. અને મંદ વહેતો સમીર પણ વનરાજિને ડેલાવતો વહે જ જતો હતો.

'માનવ જીવન એ મધુરતમ સંગીતધ્વનિને ક્યારે પોતાના કષ્ટપટ પર જીવી શકશે? જીવનની તાજગી અર્પતાં પેલાં વિહંગગણ સામે ક્યારે દૃષ્ટિપાત કરી શકશે?'

'કોણ જાડો?'
(જિજાની પાદરે વહેતી નાઈલના કાંઠે માણેલી સ્પંદની પળોએ)

'નેવેદ'

મૂલ્ય: રૂ. ૧૦૦.૦૦

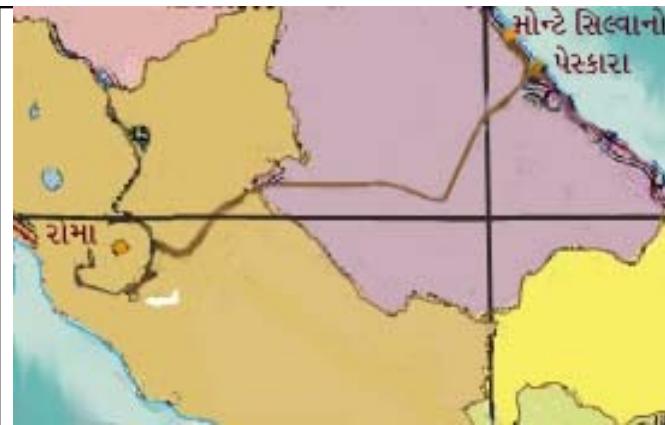
પ્રામિસ્થાન

નવભારત સાહિત્ય મંદિર

૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ ૪૦૦ ૦૦૨

ભારત

ઈટલીની ખેપ કિશોર રાવળ

ગયા વર્ષ ભારતની મુસાફરી સાથે સાથે અમે ઈટલી જવાનો કાર્યક્રમ કર્યો. આમારાં મિત્ર પ્રદૂભન તત્ત્વ અને રોજાલ્બાનો આગ્રહ હતો કે અમારે થોડાં દિવસો તેમની સાથે ઈટલીમાં તેમના મોટેસિલ્વાનોમાં આવેલાં કોન્ડો પર ગણવા. ભારત જતાં વચ્ચે લંડન રોકાઈ, એક અઠવાડિયું ઈટલી માટે અલાયદું રાખ્યું. એ પ્રમાણે લંડન - રોમ - લંડનનું પ્લેઇનનું બુકિંગ કરી નાખ્યું.

પ્રદૂભનભાઈનું ઘર ઈટલીના પૂર્વ કાંઠે લગભગ રોમના અક્ષાંશ પર આવેલા મોન્ટેસિલ્વાનો ગામમાં હતું. એમની સાથે પત્રવ્યવહારથી નક્કી કરેલું કે રોમ એરપોર્ટથી ટ્રેઇનમાં 'રોમા ટિબુટિની' ગામે જતું, ત્યાં સ્ટેશન પાસે, એક જ રસ્તો ઓળંગી બસ ટિપોમાં જઈ બસ પક્કા પેસ્કારા પહોંચવું અને ત્યાં સામે લેવા એ આવીને ઊભા રહેશે અને અમને મોટેસિલ્વાનો લઈ જશે. દુનિયાભરમાં રોમ તરીકે ઓળખાતું ઈટલીમાં જ રોમા કહેવાય એ પણ એક નવાઈ!

પહેલી સાટેભરે સવારે લંડન હીથરો એરપોર્ટ જઈ મની-ચેઈન્જર પાઉન્ડના લીરા કરાવી લીધા. પછી કોકિલા અને હું પ્લેઇનમાં બેઠાં. રોમ બારેક વાગે પહોંચવાની વકી હતી. દિવસ સરસ હતો, હોસ્પિટેશન મજેની હતી અને હં-મેશની જેમ શાકાહારી કોને કહેવાય તેનું અણાન યથાવત આ અલિટાલિયામાં પણ હતું. હું તો રોમામાં રોમન થઈ શકું એટલે આપેલાં ભજિયાં ખાઈ લીધા અને કોકિલા ખાવાની બાબતમાં સ્થિતપ્રકા છે એટલે જે ઘાસપુસ આપ્યું તે તેણે આનંદથી ખાઈ લીધું. મેં લાલ વાઈનો એક ગ્લાસ ચડાવ્યો, સારો હતો પણ દુનિયા રંગિલી જોવા બેથી ત્રણ ગ્લાસ જોઈએ અને એ મારી સીમા બહારની વાત હતી એટલે રંગોમાં પૂરું પરિવર્તન ન જોઈ શકાયું.

રોમનું ફુભુયીની એરપોર્ટ તદ્દન અદ્યતન છે. યૂરોપમાં બધે હોય છે તેમ પાટિયાંઓ હર ભાષાના પ્રવાસીઓને સહેલાઈથી સૂજ પડે તેવાં હતાં, જેમાં આફૂતિઓનો ઉપયોગ દિશાસૂચન કરવામાં આવે છે. એટલે અમે બેગજ ચેકમાંથી સા-માન એકઠો કરી, લારીમાં નાખી, કસ્ટમની ઔપયારિકતા ઓળંગી ટ્રેઇન સ્ટેશન તરફ ઉપદ્રયાં. ટ્રેઇનનાં ચિત્રો જોતાં જોતાં, દાદરાઓ ચડાઉતર કરતાં અને તરસ્યાં તરસ્યાં સ્ટેશને તો પહોંચી ગયાં. ભાષાના લફરાં એટલે જવાનું હતું એ સ્ટેશનનું નામ સાંભળી ટિકિટ મેળવી પણ કયારે ટ્રેઇન ઉપે છે તે પૂછું અધરં હતું. તરસે ઉપાડો લીધો એટલે એક સ્ટોરમાં પહોંચ્યો અને આંગળી ચીંદી એક સરસ લેબલવાળી પીણાની બાટલી પસંદ કરી. બાટલી લઈને ટ્રેઇનની આવનજાવનના પાટિયાં પારખતાં માલૂમ પડ્યું કે પહેલાં લેટફોર્મ પરની પાંચ મિનિટમાં ઉપડતી હતી. અમે સામાન સાથે લબરક લબરક પહોંચાં તો ગાડી ઉપડી ગઈ. બીજી વીસ મિનિટે મળતી હતી એટલે પેલી બાટલી ખોલી એક ધૂટડો ભર્યો અને ઉપરનું લોભામણું લેબલ છીતરામણું નીકળ્યું. મો બગડી ગયું. સ્થિતપ્રકાને ગળે ઉત્તરી ગયું અને મેં જમાનાથી જાણીતી વનિલા આઈસકીમની કોન ખરીદી સૂક્કાતી જલ્દી ભીની કરી. પરદેખમાં જાગ્રા પ્રયોગો કરવા નહિ એવું નક્કી કર્યું.

ટ્રેઇન આવી અંદર બેઠા. સરસ બે-લેવલની બેસવાની વ્યવસ્થા હતી. સામાન જરા ઝાડો હતો એટલે ઉપરના માળે બેસવાનું માંડી વાળી નીચે જ બેઠા. સ્ટેશનોનાં નામ જોતાં જઈએ. એકાદા ચાર્ટ ઉપરથી અમારે 'રોમા ટિબુટિની'થી આ-ગલા સ્ટેશનનું નામ ખોળી કાઢ્યું જેથી હડપ્યાડપથી ઉત્તરવું ન પડે. પોણા કલાકે અમારું સ્ટેશન આવ્યું. અમે ઉત્તર્યા અને સા-માન સીચાતા અને પુસ્તકો, છાપાંઓ, માસિકો અને ખાવાનાની રંગબેરંગી દુકાનોને જોતાં જોતાં બહાર નીકળ્યા. અને ચારે બાજુ જોયું. જમણી બાજુ પેસ્કારાના પાટિયાંવાળી એક બસ ઊભી હતી. અમે હાશકારો બેંચી એ તરફ ઉપદ્રયા. એક રસ્તો ઓળંગીને ત્યાં પહોંચ્યા, તો બસ ખાલીખા અને થાકું ઓઝિન ઊંઘતું હતું. એ ત્રણ જજાને પૂછવાના પ્રયત્ન કર્યો પણ લો-ચા! અને પૂછવા આધાપાછા થયા ત્યાં કયારે કોઈ આવીને બસ ઉપાડી ચાલતું થયું તે ખબર ન રહી.

કિશોર રાવળ

બાજુમાં એક અમદાવાદના લાલદરવાજા જેવું એક મેદાન હતું અને ત્યાં બસો આવે અને જાય. કોડિલાને એક જગાએ સામાન સાથે ઊભી રાખી હું તપાસ કરવા ગયો. કદાચ કોઈ પ્રેરણાદાયક પાઠિયાં વાંચવા મળે. નસીબ જોગે હુટપાથની બાજુમાં એક આપણો ભારતીય લાગતો દુકાનદાર દેવાજો. મદરાસ બાજુના એ માણસો મને 'દેશવાલો' જાણી, બહુ ઉત્સાહથી અંગ્રેજમાં સમજાવું કે અહીં કોઈ પણ 'ટબાક' લખેલું હોય તેવી સિંગારેટની દુકાનમાંથી ટિકિટો લેવી પડે પછી જ બસમાં બેસી શકાશે. બસ પ્રાઇવરને અંગ પર જાગા પૈસા રાખી કોઈ ખતરો વેઠવો ન પડે એટલે જ આ કિમિયો અપનાબ્યો હશે. ટિકિટ આપનારા જાતજ્ઞતાના માણસોના સંપર્કમાં આવે અને બીજાંઓને સમજાવવા જેટલું કેન્યા, જર્મન કે અંગ્રેજ જાણો. એક જંગી કોકની બાટલી લઈ પેલાને ખટાબો અને સિંગારેટની દુકાન બાજુ ઉપદ્યો. ટિકિટો લીધી, બસ ક્યાંથી મળશે તે જાણ્યું અને સાડા સાતે ઉપડશે તે પણ ખબર પડ્યા. બસ આવી. બે માળની બસમાં આપણે ત્યાં જેવી જ બસની સીટો ગોઠવામેલી. ખાલી નીચેના મજલે એક જ જગાએ બે સીટો સામસામી ગોઠવી વચ્ચે એક ટેબલ મુકેલું. અમે ત્યાં જઈ ધામા નાખ્યા.

સાથે સેલ્યુલર ફોન રાખેલો એટલે પ્રદ્યુમ્નભાઈને ત્યાં ધંટડી વગાડી. લગભગ ૧૦ વાગે પેસ્કારા પહોંચશું અને તે સામે એ પ્રમાણે આવી જશે એટલું પાકું થયાં પછી કોકનો સ્વાદ જરા સુધરી ગયો. અઢી ગ્રાણ કલાક બસમાં ગાળવાના. થોડી વાર તો બારીની બહાર નજર નાખતાં ઈટલીના હાઈવેની આજુભાજુની દુનિયા નિરખતાં બેઠાં. દસ વાગે જોવાનો ખાતાં ખાતાં જુણહળાટવાળા પેસ્કારામાં પ્રવેશ કર્યો. રાતની રોશની, દાઢથી સજેલી દુકાનો, અને બાજુમાં દરિયાકાંઠે બાંધેલી મનમાં ઉગતી તરફેથી ડેકાં ધૂષાવતી હોડીઓ જોઈ જાગૃત થઈ ગયાં. ગામમાં ધૂમરીઓ ખાઈ બસ અમને ટ્રેઇન સ્ટેશને લઈ ગઈ.

યુરોપની એક ખાસિયત છે કે બધી આવનજીવનની વ્યક્ત્યા સ્ટેશનને કેંદ્રમાં રાખીને જ કરવામાં આવેલી હોય છે. બસ, ટ્રેઇન, રેસ્ટોરંટ, હોટેલ અને જલાશય હોય ત્યાં હોડીઓ, પાણીપાર જવાની ફેરીઓ મળી રહે, જેથી ગમે ત્યાં પણ ઊતરો તો આગળ જવાના બીજાં વાહનો સરળતાથી મળી રહે, રાતવાસો કરવો હોય કે ભૂખ લાગી હોય તો આવે ન જવું પડે..

ટ્રેઇન સ્ટેશને ઉિતર્યા, સામાન બરોબર ગણીને બેગો કર્યો, આસપાસ નજર નાખી અને પ્રદ્યુમ્નભાઈને થોડે દૂરથી જ આવતા જોયા. પૂરા ઉત્સાહથી ઈટોઈટાલિયન સ્ટાઈલથી એકબીજાને બથ ભરી લેટ્યા, કોડિલાને પ્રદ્યુમ્નભાઈએ બેટી 'શું આવી ગયાં અમારા દેશમાં! આવો, આવો. તમે આવ્યાં, અમે ખુશ થયાં' કહી આવકાર્યા.

મોટેસિલ્વાનો માટે ત્યાંથી જ બસ પકડવાની હતી. પ્રદ્યુમ્નભાઈએ અગાઉથી જ કોઈ 'ટબાક'માંથી ટિકિટો લઈ રાખેલી. બસમાં સામાન ચાલી, ટિકિટો પર બસની અંદર રાખેલા મશીનમાં સમયનો સિક્કો મરાવી બેઠા. પાંચ છ માઈલની રાઈડ લીધી અને છેક છેલ્યે ભૂમધ્ય સમુકને કંઠે કંઠે બસ ચાલી. એક બાજુ દરિયાનો રેટી કિનારો અને બીજી બાજુ દુકાનો, રેસ્ટોરંટો, હોટેલો. અમારી મંગીલ આવી ગઈ. અમારું બસ સ્ટોપ તેમનાં કોન્નોથી એક જ બ્લોક દૂર હતું. સામાન તેના પૈડાંઓ પર દડદડવતાં કોડો પર લઈ ગયા. દરિયાની સામે પ્રવેશદ્વાર ચાવીથી ખૂલે કે ત્યાંનો કોન્સિસર્જર્ઝ, જો તે વખતે હાજર હોય તો, ખોલી આપે. લિફ્ટ લઈને બારમે પીઆને, માળે ગયાં. ધરમાં દાખલ થતાં જ રોજાલ્બા મજ્યાં. અમે બેટી બેટીને એકબીજાને મજ્યાની ખુશી વ્યકૃત કરી.

નાનું પણ બે જાણાં માટે ખૂબ જ અનુકૂળ એવું આ અપાર્ટમેન્ટ વર્કશું? પ્રવેશ દ્વારમાં દાખલ થાઓ એટલે એક નાના ફોયર-પ્રવેશ સ્થાન-માં ઊભા રહો, જોડાં ઉતારો. જમણી બાજુએ એક લિવિંગ રૂમ કે બેન્ક (અમારો બેડરૂમ) અને તેમાંથી એક ઝરખો દરિયા બાજુ પડે. જોરથી ફરફર હવા આવે. પેહેલાં તો પંખો શોધ્યો પણ પછી ખાલ આવ્યો કે એ તો કુદરતી હવા જ હતી. રાતના બાલ્કનીનું બારણું બંધ રાખવું પડે એવી હવા હતી. બારમે માળેથી જરૂરે ઊભા રહી ચાંદનીમાં નહાતો દરિયો દેખાય. કાંદાની બજીઓનો જળહળાટ ઉપર સુધી આવતાં ઓસરી જાય અને માનવીની રેચેલી સંસ્કૃતિથી સ્વર્ણિયા વગરનું સૌદર્ય માણી શકાય.

ફોયરથી આગળ ચાલો તો એક ડાબા જમણી જતી લોબી. ડાબી બાજુ વળો અને જમણાં બારણામાં પ્રવેશો તો નાનુંશું, સિંગલ-સિસ્ટર રસોડું. આજા સ્વસ્થા રાંધણું બગાડે એવી શક્યતા જ નહિણ! ડાબે બારણે બાથરૂમ-અરદી બાથરૂમ. અરદી કહે એટલે તેમાં ન્દાવાની વ્યક્ત્યા ન હોય. ખાલી બેસિન અને જાજી.

લોભીમાંથી જમણી બાજુ જાઓ તો એક આખી બાથરૂમ (ન્દાવાનો હુવારો, બેસિન, જાજી) અને છેલ્યે મુખ્ય શયન ખંડ. ફોયરમાંથી સીધાં જાઓ તો એક નાનો શયન ખંડ અને તેની પેલી બાજુ એક લાંબી ઓશરી. ઓશરીમાં જમવાનું, ચાપાણી પીવાનું, કે વાઈનની બાટલી ખોલી ચીજાનું ટુકડાંઓ બટકાવતા. તડકા મારતાં બેસવાનું એક ટેબલ. ત્યાંની કાચની બારીમાંથી ઉત્તર દિશામાં આવેલા તુંગરા, પૂર્વનો સમુક્ર કિનારો જોવા મળે. કાચની સરકતી બારીઓમાંથી ફરફર હવા આવે.

રોજાલ્બાએ જમવાની વ્યક્ત્યા કરી રાખી હતી. બારણે ધંટડી વાગી અને રોજાલ્બાના બેન લાઈલા આવ્યાં. તેમના વર બે વરસ પહેલાં ગુજરી ગયેલા અને હવે એકલાં જ પેસ્કારાની દક્ષિણી આવેલા બારી ગામમાં રહેતાં હતાં પણ પ્રદ્યુમ્નભાઈ અને રોજાલ્બા મોટેસિલ્વાનો આવે ત્યારે એ પણ આવી પહોંચે. એ જ માળે એમનો એક બીજો ફ્લેટ હતો ત્યાં રહે. રહે જૂદા પણ હમેશા સાથે જમવાનો જ કાયદો. હાથમાં એક સરસ ગરમાગરમ ફોકાશિયા બ્રેડ લઈને આવેલાં. અમારી ઓળખ કરાવી.

મરકતું ગોળમટોળ મો, હસતી આંખો, અંગેજની બહુજ ભાંગ્યું તૂટ્યું આવડે, ઘંધે શિક્ષિકા હતાં (પણ આજે નિવૃત્ત હતાં) એટલે બોલવા ખૂબ જ જોઈએ. ટેબલ તો નેપડિન, છારા કંટાથી અને વાઈનના ખાલાઓથી સજ્જ થઈ ગયેલું હતું. સેલેડનું કાચનું કુંકું મૂકાણું. બે જૂદા જૂદા વાઈનની બોટલો ખૂલ્લી. જેમ આપણે ત્યાં સભડકા વગર ધબડકો તેમ અહીં વાઈન વગર ઢાઈન ન જ થાય. અમે ગોઠવાઈ ગયાં. ખૂબ લાગી હતી અને તરસ પણ. પૂરાં આફલાદથી, સજ્જન વરુની જેમ તૂટી પડ્યાં. લાઈલા ભાખાના કોઈ પણ અંતરાય વગર બોલતાં જતાં હતાં. રોજાલબા અને પ્રદ્યુમ્નભાઈ ખાતાં જાય અને બે દિશામાં તરજૂમા કરતાં જાય. કોકિલા અને લાઈલા હાથની મુક્કાઓથી, મૌના હાવભાવથી અને અંગેજ અને ઈટલીના વજસંકર પ્રયોગોથી ક્યારે તરજૂમાકારોને નિવૃત્ત કરી વાતો કરવાં લાગ્યાં તે ખ્યાલ ન રહ્યો. કોકિલાને લંડનથી નીકળતાં પહેલાં ત્યાંથી મળતી ભાતભાતની ભારતીય મીઠાઈઓ સાથે લાવવાનો તુક્કો આવેલો એટલે તેણે એ મીઠાઈઓ છેલ્લે સિદ્ધાહાર માટે કાઢી, રોજાલબાએ ગ્રીક યોગર્ટમાથી બનાવેલો શીખંડ પણ ટેબલ પર આવ્યો.. . સરસ ભોજનની અતિસુખદ સમાપ્તિ થઈ.

બેઠકના ઓરડામાં પ્રદ્યુમ્નભાઈએ કંઈ કારીગરી કરી એક ખાટલામાંથી બે પેદા કર્યા, બિધાના બિધાણાં. અમે એવીજ સિફતથી કપડાં બદલાવ્યાં, પથરીમાં પડતાં સંભળાણું કે "ચાલો, નિરાંતે જ ઉઠજો. કાલે કયાંય જવાની આપણે ઉટવલ નઠ અટલ નિર તે ઉઠ નું છે..." એનેસ્થેસિયાની અસર થઈ ચૂકી!

સંગીત આ એ જ હશે વૃંદાવન	સંગીત: શ્રીકાંત પારગાંવકર શબ્દો: હરીન્દ્ર દવે
----------------------------	--

સંગીત શોધતો હતો હું અને	સંગીત: અમર ભહ શબ્દો: ચંદ્રકાન્ત શાહ
----------------------------	--

સંગીત અમારે ઘેર, આજે આનંદ આનંદ છે"	સંગીત: ગોપા ચકવર્તી શબ્દો: ચંદ્રકાન્ત શાહ
---------------------------------------	--

	તમારાં ફૂલો
---	-------------

બાલકૃષ્ણ વૈશ્રવ
(મારો મમરો: ભારતમાં એક સંબંધીને મેં પત્ર સાથે બે વાર્તાઓ વાંચવા બીડી કેમકે એમને કમ્પ્યુટર હાથવગું નહોતું. એ પર

તેમનો એક જવાબ આવ્યો તે અહીં રજૂ કરું છું.)

તેમને થશે વાર્તાઓ મળી ગઈ છે એટલું પણ લખવાનું સૌજન્ય બતાવવું ભૂલી ગયો. પણ કવર મણ્યું તારથી જે પ્રક્રિયા થઈ તેમાં પણ વાર્તા ઊભી થઈ ગઈ.

અમારા ઘરે મુખ્ય વિષય ગુજરાતીનો લઈને ભણતી બે બહેનો અંગ્રેજી 'પાઇમાળા'ના અભ્યાસ કરવા અઠવાડિયામાં બે દિવસ આવે છે. તેમનાં હાથમાં 'અમે ભાનવગરના'ની વાર્તા આવી ગઈ. બે ત્રણ પાનાં વાંચ્યું અને કહે કે 'અમારે અંગ્રેજી જેવા ગુજરાતી તણપદી અલંકારોનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે અમે વાંચીને તમને આપી જશું.' આખ્યું કવર ઉપાડી ગયાં. કવર વાંચનમાં ફરવા લાગ્યું. બારોબર દસ દિવસે પાછું આવ્યું. એકે એક શબ્દો ઉતારી લીધા. એ પાછું લઈને આવી ત્યારે મારા દોસ્ત કનુભાઈ ઘરે બેઠા હતા. તેઓ કહે કે બે દિવસ પછી આપી જઈશ. તેમને ઘરે મંદિરની લાઈબ્રેરીના સંચાલક પ્રમોદભાઈ આવ્યા. વાંચનનો ખૂબ જ શોખ. તે વાંચવા લઈ ગયા. વાર્તાઓ પાંચ દિવસ માટે ન મળી. તેમણે વાંચી. અને પછી મારા હાથમાં આવી. વફવાણના સાત દરવાજા રાતના બંધ થાય, દાટણ મોંમાં લઈ સવારના પાણીનો લોટો લઈ કુદરતી હાજ્યે લોકો જતાં હોય તેવા બધાનો નવી પેઢીને જરા પણ ખ્યાલ નથી.

ત્યાં મારે મારા ભાઈ સૂર્યકાંતને ઘરે વફવાણથી વિદ્યાનગર આવવું થયું. વફવાણમાં આ વાર્તા વાંચનારાઓ ઘણા બાકી રહી ગયા છે.

વિદ્યાનગરમાં બે દિવસ પહેલાં એક મિત્ર મધુભાઈ વાંચવા લઈ ગયા તે આજે સવારે આપી ગયા અને કહેતા ગયા, "તમે વાંચી લો પછી બીજાં મિત્રોમાં વાંચવા આપશું"

અંતે ગઈ કાલે પત્તો ખાયો. કાલે રાત્રે બધાં વચ્ચે સૂર્યકાંતે જમકુની વાર્તા ('લેવડ ડેવડ') વાંચી સંભળાવી. છેક છેકે સુધી ઉત્સુકતા જ રહ્યા કરે કે જમકું ડોશી શું કરવા માગે છે. છેલ્લી લીટીએ જ ખબર પડે કે શા માટે નામ 'લેવડ ડેવડ' રાખ્યું છે. સ્વને પણ ખ્યાલ ન આવે કે વાર્તા આવો વળાંક લેશે.

રમેશ વાધેલાના (બાલકલાકાર બાધેલા) મેશ જેવા વાનથી શરૂ થઈ તેને સમજુમાં ભેણવી દીધો તે માટે તો લખવાની જગ્યા જ નથી રહી. પહેલી દૃષ્ટિએ શરીર જોઈને અણગમો આવે પણ ગુણ જાણતા જીદી જ અતિવ્યક્તિ થાય તે બહુ સરસ દર્શાવ્યું છે. બશે વાર્તાઓ બહુ ગમી છે...

(મારો મમરો: વફવાણની એક ખૂબી તમે ઉપરના કાગળમાંથી તમને નજરે ચડી? વફવાણના લોકો લઈ ગયેલા લેખો ચીવટથી પરત કરે છે, ભલે વાર લાગે!)

Rashmi Satyadeo

Somebody suggested and I went to your site. What a wonderful experience! You will not believe but in long weekend, I read each and every issue.

I have also spent about 15 years in Bhavnagar, therefore somehow each of your stories took me back to the years when I was there.

If any thing I can do for Kesuda, please let me know.

Harshvadan Vaishnav

You leave me no choice but to say this! I took printouts of your 'maro mamaro' from July issue (180 lbs. body swinging with 'masti') and fathers' day article. Both are excellent. My wife and my daughter also read them. I liked the way you narrate the story with subtle wit. You have your own unique style ...You must give more of such

pieces. You have been able to create good pen portraits of your grand father and father both. Even after lapse of nearly so many years since my childhood, I have lived under more or less similar environment hence perhaps I can relate more.

I have downloaded GujWrity here also and have been using it almost every day.

Pramod Mehta

I love your stories. The story " Bhutmayam Jagat" in the current issue was very nice but the introductory part was too long describing the world of "bhut" but last part the death of Dadaji compensated for the length of the story. Especially your sprinkling of some Gujarati proverbs in almost all your writing brings a real joy to read Gujarati, for example this one. "શાલાણા દીકરાને સંસ્કૃત કાઈ કરે છે? માને છોડીને ભીદળીને ધાવવા ક્યાં ચાલ્યો? " How appropriate and relevant in today's modern world!

An admirer

July issue is full of *masti*! But tell Mira Nair to say *masTI* and not *MastI*!!!!kokilA nu^ kodiyu^ gamyu^ and icecream too...Rupa Dave's parijats were touching... All poems and stories are lovely and interesting. You have motivated many other poets and authors also... The best piece is gujarat map. Excellent technology and work. The surface finish is also welcome -it represents water starved Gujarat.

New Arrangement is good. Abbreviated contents is very good.

પ્રતીક મહેતા

જુલાઈનો અંક વાંચ્યો અને ખૂબ જ આનંદ થયો. આજે જ્યારે ઈટેરનેટ ઉપર ગજ્યા સામચિકો ઉપલબ્ધ છે ત્યારે 'કેસ્ટૂડાં' એમાં એક નોખી ભાત પાડે છે. સામગ્રીનું વૈવિધ પણ સુંદર છે. એક સૂચન છે કે કેસ્ટૂડાંમાં હજુ ગુજરાવંતલાલ શાહ, ચન્દ્રકાન્ત બંશી, તારક મહેતા, વિનોદ ભંડ, વર્ષી અડાલજા જેવા સુપ્રસિદ્ધ લેખકોની વાતાઓ ગમલો, વિનોદ વગેરે આપી શકો તો કેસ્ટૂડાંને ચાર ચાંદ લાગ્યો જાય. હું કેનેડાને એક ખૂણો આવેલા દસ હજારની વસ્તી ધરાવતા ગામમાં રહું છું. અહીંની લાઇબ્રેરીમાં સ્પેનિશ, ફંન્ય અને અંગ્રેજી પુસ્તકો જ મળે છે એટલે નેટ પર કેસ્ટૂડાં વાંચવાની અને વાંચ્યા પછી નવા અંકની રાહ જોવાની પણ મજા પડે છે. (મારો મમરો: નવા અને જાહીતા લેખકોને મૂકવાનું મન છે. દૂર બેઠાં સંપર્ક સાધવાનો જ સવાલ છે.)

આર. પી.

'ખૂટતી કરી' ખૂબ જ સરસ લેખ છે. મસ્તી તેના જુદાં જુદાં રૂપોમાં વર્ણવી છે. ૧૮૦ પાઉન્ડની કાચા પરથી સફેદ ડિમાલયમાં રંગો જોનાર, રેડિઝો પરથી સંગીત શીખેલા રસિક અંધારિયા, મસ્તીના ખોળનારાઓ પણ મસ્તી માણનારા જેવા જ મસ્ત છે. ઘરેરમાંથી નીકળી મસ્તીનો એક પેનોરમા રજૂ કરી દીધો છે.

ભૂતની વાતો અફલાતૂન છે. ભૂતની વાત જે રીતે દાદાના મૃત્યુ સાથે જોડી દીધી તે કથાકારની ખૂલ્લી દેખાડે છે. ભૂતનું લખાણ થોડું લાંબું છે પણ 'વાળ બેંચતા, ચીસાડા પાડતા ભૂતો'ની દયા ખાતા અને તેમને બ્લેકમેઇલ કરવાની યોજના ઘડતા બાપાજી ભૂતોને મહેદ્દિલમાંથી દેશનિકાલ કરવાની વાત કરે, અને તેમાંથી બાળક સહજ ઉપજતો ગર્વ, 'કાબરસમ' છોકરીઓ, ભંડકિયામાં ભૂત ભૂતની રમત એવી અસંખ્ય જીણી જીણી વાતો બાળપણની યાદ તાજી કરાને છે. દાદા મરી ગયા હોય અને બીકને લીધે છોકરી આઈસકીમ ખાવા પહોંચ્યો જાય અને પાછળથી ભઠ પડે-અને ફરી પાછા બાપાજી રસ્તો કાઢી જીવન આસાન કરી દે...

'પ્રેમઅંશ'નું ચિત્ર ખૂબ જ સરસ છે, એ મો ઊચું રાખી ગાતી છોકરી, લાલ કક્ષા, ગાવાની અદા...

'ભૂરા ભોગરા'માં 'લહિયો: કિશોર રાવળ' જાતે આપેલો ખિતાબ ગમ્યો.

જમકુનું નાટક ઘણું કાચું છે, વધુ અભ્યાસ માંગે છે. શરૂઆતમાં આપેલ પાત્રોના રેખાંકનમાં દિગદર્શક માટે જરા પણ મોકળાશ નથી આપી, સંવાદો વાતના રૂપ જેવા છે, બે ત્રણ વ્યક્તિઓ પાસે બોલાવી જોશો તો જ્યાલ આવશે....

શેફાલી અમીન

સુના હોગા આદિલ સાહેબને,

મુકમલ કિસી કો જહાં નહી મિલતા
કંઈ જમીન, તો કંઈ આસમાન નહી મિલતા.....

ફિર વો બેવજાહ સમય કો કયું 'સાઈલન્ટ વિટ્રનેસ' કા એકયુઝેશન દે રહે હે?

ગુરુ શિક્ષા નથી આપતો... શિષ્ય આમન્યા ચુક્કો છે... માબાપ સંતાનને મોલેસ્ટ કરે છે.... બેન દીકરી શરીર પર ધાસલેટ ઢોળે છે.... અરે સાહેબ, સમયની તો કયારની અર્ધી ઉઠી ગઈ... એ બિચારો શું બોલે... ને સમાજનો વોચ-ડોગ ગણાતો, કિટિક તરીકે મન મેળેવતો લેખક સહિત્ય વેચતો થઈ ગયો છે... એટલે ફટકા સમયને નહી.... સમાજના કહેવાતા ઠેકેદારોને મારો... ધરમ ગુરુને કાળો ચીતરો... પોલિટિશીઅનની ઠેકડી ઉડાડો... ડેલરીઆ દેશીઓને આંખ ભીની થાય એવા લેખો લખો... ઉસ બેચારે ગરીબ સમય કો કહે ના કરો પરેશાન!

(મારો મમરો: ગુરુસો આવી ગયો? સમય સમાજના એક રૂપક તરીકે જ વપરાયો છે અકળાવાનું કોઈ કારણ નથી!)

Rita Avashiya

I used to read "Kumar" magazine while growing up in India. Seeing Ravishankar Raval's art work brought back nostalgic memories. You and Urmí both have given very heart warming tribute to Sa. I had the honor to be loved by her...

Pramod Mehta

It is almost 4:00 Pm. I am surfing internet in my office. Somehow I opened one of the issues of Kesuda and read the story "મારી જે નંબરની દીકરી" and it stirred me deeply. How you do it? I am not exaggerating and I am not a critic but some of your stories are as touching as Dhumketu's! I hope someday you put all of them in a book form.

અંબાલાલ અને પુષ્યા રાવળ

ઘણીવાર યાદ કરીએ છીએ. તમારો અંક ઓછામા ઓછો બે થી ત્રણ વાર અમે બસે વાંચીએ છીએ. દરેક વખતે નવીજ વાતાંઓ, કાવ્યો, રમુજી ટૂચકા, ચિત્ર, રસોડાની વાનગી વગેરે. ફક્ત યાદ કરી સમજવા માટે નહી પરંતુ ઉપયોગમાં આવે તેવી હોય છે. તમને અને કોડિલાબેનને અમારા અભિનંદન!

કલા	સુખી દાંપત્ય	મહેન્દ્ર શાહ	૧
	કાટ્ટન	મહેન્દ્ર શાહ	૧
	સાગર અને નાવ	કિશોર રાવળ	૨
કવિતા	શબરીનાં બોર	કોકિલા રાવળ	૩
	પ્રેમ	જ્યંત મહેતા	૪
	એક ગવાડી	મુકરંદ દવે	૪
	કેટલાક શેર	ગિનિશ વૈઘ	૫
	કેટલાંક હાઈકુ	પ્રતીક મહેત	૫
	હૂરતી ગજલ	કિશોર મોટી	૬
	હવે ક્યારે?	રૂપા દવે	૬
	પિયુ-પ્રીતનો રંગ	વર્ષા દાઢી	૬
	મેધાડી	ગની દહીવાળા	૭
	વાંસળીમાં	પુષ્યા મહેતા	૭
	પ્રિયાની સાથ	મનુ નાયક	૮
	ભગતની છ્ઠા	ભરત પાઠક	૮
	લલચાઈ ગયા!	ચંદ્રકાન્ત પટેલ	૧૦
મારો મમરો	મારી એક જીદ	કિશોર રાવળ	૧૪
વાર્તા	બા	કિશોર રાવળ	૧૫
	નાગાલેંડ (યુ.એસ.એ.)	હરનિશ જાની	૧૮
	પાછલા પગો રમણભ્રમણ	નીતિન ત્રિવેદી	૧૮
વાનગી	ખ્લાન્ટેઇન બનાના	કોકિલા રાવળ	૨૨
ભજિયાં	માણસાઈના દીવડાઓ	દિગમ્બર સ્વાહિયા	૨૩
	પ્રકૃતિ- ગાન	ઉપેન્દ્ર ગોર	૨૪
પ્રવાસ	ઈટલીની જોપ	કિશોર રાવળ	૨૭
ગુંજન	આ એ જ હશે વૃદ્ધાવન	હરીન્દ્ર દવે	૨૯
	શોધતો હતો હું	ચંદ્રકાન્ત શાહ	૨૯
	અમારે ધેર, આજે આનંદ આનંદ છે	જગાઈપ વિરાણી	૨૯
વાચકોની વાત			૨૯